

НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**РОЗВИТОК АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА
ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Аналітична доповідь

Київ – 2011

УДК 338.432+332.3 (477)

Р 64

*За повного або часткового відтворення матеріалів даної публікації
посилання на видання обов'язкове*

Автори:

Собкевич О. В., к. е. н., с. н. с.;

Русан В. М., к. е. н., с. н. с.;

Юрченко А. Д., к. е. н.,

заслужений працівник сільського господарства України;

Скороход В. О.

За загальною редакцією Я. А. Жаліла,

к. е. н., с. н. с., заслуженого економіста України

Електронна версія: <http://www.niss.gov.ua>

Р 64 **Розвиток** аграрного виробництва як передумова забезпе-
чення продовольчої безпеки України: аналіт. доп. / за заг. ред.
Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2011. – 104 с.

ISBN 978-966-554-141-7

У доповіді проаналізовано сучасний стан і тенденції аграрного виробництва в Україні, досліджено проблеми матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств, екологічні проблеми землекористування, виокремлено системні чинники гальмування реформування вітчизняного АПК. Вивчено тенденції світової динаміки цін на продовольчі ресурси, дано оцінку загроз та індикаторів продовольчої безпеки держави. На основі проведеного аналізу визначено пріоритети розвитку аграрного сектору в контексті завдань забезпечення продовольчої безпеки України. У додатку друкуються матеріали засідання «круглого столу», що відбувся 23 червня 2011 року в Національному інституті стратегічних досліджень.

ISBN 978-966-554-141-7

© Національний інститут
стратегічних досліджень, 2011

ВСТУП

Загострення світової продовольчої кризи та формування негативних для споживачів прогнозів щодо подальшої цінової динаміки на ринку агропродукції актуалізують питання забезпечення продовольчої безпеки для більшості країн світу.

Для України проблема забезпечення продовольчої безпеки має особливо важливе значення, що зумовлюється насамперед сучасним станом розвитку вітчизняного агропромислового комплексу, нарощування виробництва у якому відбувається переважно екстенсивно. Ситуацію загострюють періодичне «ручне» втручання держави у функціонування аграрного сектору та недореформованість земельного ринку.

Водночас сприятливі природно-кліматичні умови для вирощування більшості сільськогосподарських культур і потужний людський потенціал дозволяють Україні не лише забезпечити власну продовольчу безпеку, а й стати активними гравцем на світовому ринку продовольства. Відтак необхідно прискорити процеси реформування аграрного сектору України, що потребує суттєвої модернізації в напрямі розвитку підприємницької діяльності на селі, запровадження інноваційних технологій у виробництво, забезпечення дохідності товаровиробників, а також розбудови соціальної інфраструктури та розвитку сільських територій.

РОЗДІЛ 1. СУЧАСНИЙ СТАН АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

1.1. Ефективність сільськогосподарського виробництва

Агропромисловий комплекс України (АПК) – важливий сектор національної економіки, що об'єднує різні види економічної діяльності при виробництві сільськогосподарської продукції, продуктів харчування, а також доставці їх до кінцевого споживача. В агропромисловому комплексі формується близько 17 % ВВП, він є одним з основних бюджетотворюючих та експортоорієнтованих секторів національної економіки.

Виробництво сільськогосподарської продукції посідає центральне місце в українському АПК. Посткризове відновлення економіки України вимагає розвитку аграрного виробництва на інтенсивній основі, що дозволить забезпечити продовольчу безпеку країни, гарантуючи кожній

особі можливість повноцінного раціонального харчування якісними та безпечними продуктами, а також реалізувати конкурентні переваги країни на світових ринках продовольства.

За період з 1990 р. в аграрному секторі України відбулися трансформаційні зміни, пов'язані з реформуванням земельних і становленням ринкових відносин на селі. Їх старт було дано Постановою Верховної Ради УРСР від 18.12.1990 р. «Про земельну реформу»¹. З 1996 р. почалося паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам, що здійснювалося відповідно до Указу Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 8.08.1995 р.²

Між тим затягування процесу паювання земель, обмеження підприємницької ініціативи селян у межах фермерських господарств, дезорганізація роботи аграрних підприємств і відсутність альтернативних колективним сільськогосподарським підприємствам (КСП) видів господарюючих структур призвели до зниження виробництва валової продукції сільського господарства³.

Загалом за роки незалежності виробництво валової продукції сільського господарства знизилося на 31,1 %, у тому числі рослинництва – на 11,8 %, тваринництва – на 47,2 % (табл. 1).

З 2000 р. відбувається поступове зростання виробництва валової продукції галузі, приріст якої у 2010 р. становив 41,6 % порівняно з 1999 р., у т. ч. рослинництва – 65,8 %, тваринництва – 17,7 %. Позитивні процеси є наслідком поступового становлення на селі нових організаційно-правових структур ринкового типу внаслідок реалізації засад аграрного реформування, які зокрема були визначені прийнятим 3.12.1999 р. Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки»⁴.

Період відновлення позитивної динаміки супроводжувався збільшенням ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в сіль-

---

¹Про земельну реформу : постанова ВР УРСР // Голос України. – 1991. – № 7. – 11 січня.

²Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям : указ Президента України // Урядовий кур'єр. – 1995. – № 121. – 12 серпня.

³Щодо особливостей та суперечностей земельної реформи в Україні див.: *Розвиток ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні ; аналіт. доп. / О. В. Собкевич, В. М. Русан, А. Д. Юрченко [та ін.] ; за ред. Я. А. Жаліла. – К. : НІСД, 2011. – 29 с.*

⁴Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки : указ Президента України // Голос України. – 1999. – № 227. – 7 грудня.

ськогогосподарських підприємствах. При загальній збитковості галузі протягом 1996–2000 рр., починаючи з 2001 р., сільськогосподарські підприємства починають одержувати прибутки, насамперед за рахунок рослинництва (табл. 2). З 2008 р. прибутковим стає і тваринництво.

Таблиця 1

Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства в Україні (у порівнянних цінах 2005 р.)*

Роки	Валова продукція всього			З неї					
				рослинництва			тваринництва		
	млрд грн	% до 1990	% до 1999	млрд грн	% до 1990	% до 1999	млрд грн	% до 1990	% до 1999
1990	145,9	100	–	66,6	100	–	79,3	100	–
1991	126,6	86,8	–	55,2	82,9	–	71,4	90	–
1992	116,1	79,6	–	55,9	83,9	–	60,2	75,9	–
1993	117,8	80,8	–	62,3	93,5	–	55,5	70	–
1994	98,4	67,4	–	47,7	71,6	–	50,7	63,9	–
1995	94,8	65	–	49,4	74,2	–	45,4	57,3	–
1996	85,8	58,8	–	45,0	67,6	–	40,8	51,5	–
1997	84,3	57,8	–	48,2	72,4	–	36,1	45,5	–
1998	76,2	52,2	–	39,5	59,3	–	36,7	46,3	–
1999	71	48,7	100	35,4	53,2	100	35,6	44,9	100
2000	77,9	53,4	109,7	43,6	65,5	123,2	34,3	43,3	96,3
2001	85,8	58,8	120,8	49,1	73,7	138,7	36,7	46,3	103,1
2002	86,8	59,5	122,3	48,1	72,2	135,9	38,7	48,8	108,7
2003	77,3	53	108,9	41,1	61,7	116,1	36,2	45,6	101,7
2004	92,5	63,4	130,3	55,6	83,5	157,1	36,9	46,5	103,7
2005	92,6	63,5	130,4	54	81,1	152,5	38,6	48,7	108,4
2006	94,9	65,1	133,7	54,9	82,4	155,1	40	50,4	112,4
2007	88,8	60,9	125,1	49,7	74,6	140,4	39,1	49,3	109,8
2008	104	71,3	146,5	64,9	97,4	183,3	39,1	49,3	109,8
2009	102,1	70	143,8	61,5	92,3	173,7	40,5	51,1	113,8
2010	100,5	68,9	141,6	58,7	88,2	165,8	41,9	52,8	117,7

* Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Таблиця 2

**Ефективність виробництва сільськогосподарської продукції
в сільськогосподарських підприємствах України***

	1990 ²	1995	У середньому в 1996–1999	2000	У середньому в 2001–2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010**
Прибуток (збиток) від реалізації сільгосппродукції, млн грн ¹	11422,8	675,6	-2279	-121,4	1383,4	1253,2	630,4	4168,9	5462,1	7120	12807,3
у тому числі											
продукції рослинництва	7060	1152,7	494	1834,5	2159,2	900,2	1567,3	5501,6	5450,7	6334,3	11184,4
продукції тваринництва	4362,8	-477,1	-2773	-1955,9	-775,8	353	-936,9	-1332,7	11,4	785,7	1413,7
Рівень рентабельності виробництва сільгосппродукції, % ³	42,6	13,6	-22,2	-1	11	6,8	2,8	15,6	13,4	13,8	20,6
у тому числі											
продукції рослинництва	98,3	55,5	12,2	30,8	30	7,9	11,3	32,7	19,6	16,9	26,4
продукції тваринництва	22,2	-16,5	-47,6	-33,8	-14,1	5	-11	-13,4	0,1	5,5	8

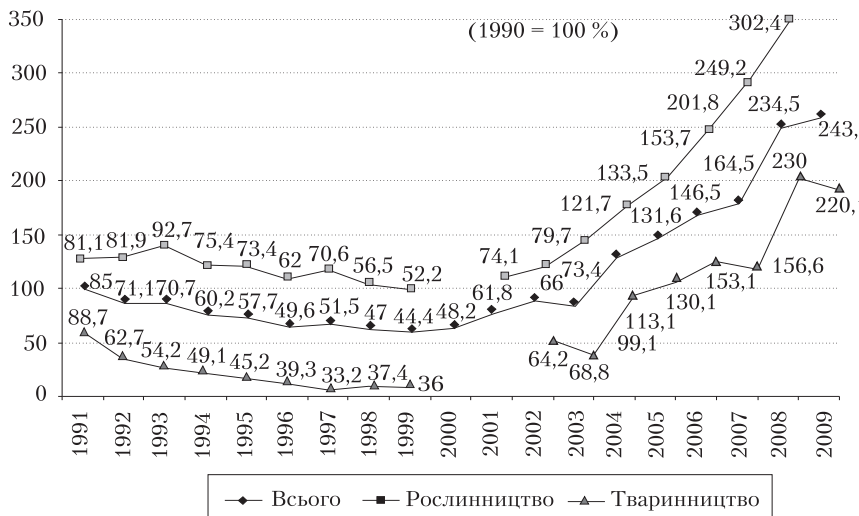
¹ Великі та середні підприємства, що здійснювали сільськогосподарську діяльність

² 1990 – млн крб

³ Прибуток, збиток (-) до собівартості реалізованої продукції

* Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

** За попередніми даними

Рис. 1. Динаміка індексу продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах*

*Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Становлення нових організаційно-правових форм господарювання сприяло підвищенню рівня продуктивності праці у рослинництві та тваринництві. Починаючи з 2005 р., індекс продуктивності праці як у цілому по сільському господарству, так і в рослинництві та тваринництві перевищував відповідний показник 1990 р. (рис. 1).

Відповідно зростає і середньомісячна заробітна плата у сільському господарстві. Однак вона поступається заробітній платі в середньому по Україні (рис. 2), що не сприяє залученню у сільськогосподарське виробництво висококваліфікованих працівників. Населення сільської місцевості надає перевагу працевлаштуванню в інших галузях економіки, де заробітна плата є вищою, а це своєю чергою призводить до виїзду працездатного населення в міста та до обезлюднення села.

Особливості аграрного виробництва періоду незалежності полягають у такому:

Рис. 2. Динаміка середньомісячної заробітної плати в сільському господарстві, в розрахунку на одного штатного працівника, грн.*

* Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

- після стрімкого зниження валового виробництва сільськогосподарської продукції першого десятиріччя почалося поступове її нарощування, що пов'язано з формуванням багатуокладності на селі та створенням організаційно-правових структур ринкового типу;
- створені нові сільськогосподарські підприємства ринкового типу сприяли реалізації підприємницької ініціативи селян у різних організаційно-правових формах господарювання, діяльність яких стає прибутковою;
- можливість реалізації підприємницьких здібностей сприяла підвищенню рівня продуктивності праці в сільськогосподарському виробництві;
- подолано негативну тенденцію збитковості виробництва продукції тваринництва, що останніми роками є прибутковим;
- зростання прибутковості діяльності сільгоспідприємств сприяло підвищенню середньомісячної заробітної плати у сільському господарстві.

1.2. Виробництво сільськогосподарської продукції в рослинництві

За період 1990–2010 рр. в Україні відбулося зменшення посівних площ сільгоспкультур на 16,8 % (табл. 3); у 4,6 разу знизилися посівні площі кормових культур, що негативно вплинуло на розвиток кормової бази тваринницької галузі. За цей період значно зросли посіви високорентабельних експорторієнтованих культур: соняшнику – у 2,8 разу, ріпаку – понад удесятеро, а це порушує систему сівозміни і призводить до виснаження ґрунтового покриву. Посівні площі картоплі й овоче-баштанних культур зменшилися на 5 %; нині вони зосереджені переважно в господарствах населення.

Завдяки зростанню посівних площ зернових і зернобобових культур, а також сприятливим природно-кліматичним умовам 2008 р. отримано рекордний валовий збір зерна в 53290,1 тис. т за врожайності 34,6 ц/га (табл. 4).

Зменшення площ, з яких збирали урожай цукрових буряків, призвело до зменшення валових зборів цієї культури навіть при збільшенні врожайності. Крім того, починаючи з 2006 р., спостерігається стабільна тенденція до зниження і посівів цієї культури, і її валових зборів.

Урожайність основних сільськогосподарських культур зростає. Якщо у 2000 р. урожайність зернових і зернобобових в середньому становила 19,4 ц/га, то вже у 2009 р. – 29,8, щоправда, вона і досі нижча за 35,1 ц/га, одержаних у 1990 р. Урожайність інших культур зросла відносно 2000 р. і 1990 р.

Разом тим, Україна у 2010 р. за показником урожайності поступалася провідним виробникам аналогічної продукції за всіма основними сільгоспкультурами (табл. 5).

Сільгосп підприємства віддають перевагу вирощуванню сільгоспкультур зернової та технічної груп. При цьому вони значно скорочують виробництво картоплі та плодоовочевих культур (табл. 6). Натомість господарства населення при збільшенні виробництва зернових стають основними виробниками плодоовочевої продукції (у них зосереджено виробництво 90 % картоплі та овочів). Отже, основний тягар щодо забезпечення населення продуктами харчування взяли на себе фінансово менш потужні (порівняно з сільськогосподарськими підприємствами) господарства населення.

Таблиця 3

Посівні площі сільськогосподарських культур, тис. га*

	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Уся посівна площа	32406	30963	27173	26044	25928	26060	27133	26990	26952
Зернові та зернобобові культури	14583	14152	13646	15005	14515	15115	15636	15837	15090
озимі зернові	8614	6310	6324	7289	5884	6725	8127	8308	7904
у т. ч. пшениця	7568	5324	5316	6185	5089	5817	6802	6518	6137
ячмінь	518	609	668	622	373	349	466	468	286
жито	528	377	340	482	422	559	859	1322	1481
ярі зернові та зернобобові, у т. ч.	5969	7842	7322	7716	8631	8390	7509	7529	7186
пшениця	9	185	303	480	494	471	314	334	314
ячмінь	2201	4130	3645	4018	4883	4417	3360	3800	3024
овес	492	570	521	468	474	404	456	433	326
кукурудза на зерно	1234	1174	1364	1711	1777	2087	2516	2149	2709
просо	205	167	437	141	136	122	153	119	95
гречка	350	459	574	426	398	352	302	273	225
рис	28	22	26	21	22	21	20	25	29
зернобобові	1424	1103	408	422	406	438	263	371	429
Технічні культури	3751	3748	4187	5260	6105	5920	6778	6545	7296
у т. ч. цукрові буряки (фабричні)	1607	1475	856	652	815	610	380	322	501
соняшник	1636	2020	2943	3743	3604	4306	4306	4232	4573
соя	93	25	65	438	751	671	558	644	1076
ріпак	90	49	214	207	414	891	1412	1060	907
льон-довгунець	172	98	23	25	14	13	7	2	1
Картопля і овоче-баштанні культури	2073	2165	2277	2041	2031	1997	1967	1950	1967
у т. ч. картопля	1429	1532	1629	1514	1464	1453	1413	1409	1408
овочі відкритого ґрунту (без насінників)	456	503	538	465	469	451	458	451	462
Кормові культури	11999	10898	7063	3738	3277	3028	2752	2658	2599
у т. ч. кормові коренеплоди	624	480	285	294	277	275	259	247	244
кукурудза на силос і зелений корм	4637	3475	1920	774	675	629	518	485	473

* Джерело: за даними Державної служби статистики України

Таблиця 4

Виробництво основних сільськогосподарських культур*

	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
	Валовий збір, тис. т								
Зернові та зернобобові культури	51009	33929,8	24459	38015,5	34258,3	29294,9	53290,1	46028,3	39270,9
Цукрові буряки (фабричні)	44264,5	29650,4	13198,8	15467,8	22420,7	16977,7	13437,7	10067,5	13749,2
Соняшник	2570,8	2859,9	3457,4	4706,1	5324,3	4174,4	6526,2	6364,0	6771,5
Картопля	16732,4	14729,4	19838,1	19462,4	19467,1	19102	19545,4	19666,1	18704,8
Овочі	6666,4	5879,8	5821,3	7295	8058	6835,2	7965,1	8341	8122,4
Плоди та ягоди	2901,7	1897,4	1452,6	1689,9	1114,3	1469,6	1504,1	1618,1	1746,5
Урожайність, центнерів з 1 га зібраної площі									
Зернові та зернобобові культури	35,1	24,3	19,4	26	24,1	21,8	34,6	29,8	26,9
Цукрові буряки (фабричні)	275,7	204,7	176,7	248,2	284,7	294,2	356,2	314,9	279,5
Соняшник	15,8	14,2	12,2	12,8	13,6	12,2	15,3	15,2	15
Картопля	116,8	96,2	121,6	128,4	133,2	131,4	138,7	139,3	132,5
Овочі	149	120,2	112,3	157,1	171,4	152,3	173,9	182,8	173,6
Плоди та ягоди	42,7	29,8	38,4	63,7	45	61,7	64,4	70,7	78,2
Площа, з якої зібрано врожай, тис. га									
Зернові та зернобобові культури	14522,2	13962,5	12586,8	14605,2	14191,6	13427,9	15380,7	15469,7	14575,7
Цукрові буряки (фабричні)	1605,4	1448,5	747	623,3	787,6	577,0	377,2	319,7	492
Соняшник	1626,3	2007,6	2841,6	3689,1	3911,7	3411,4	4279,5	4193	4525,8
Картопля	1432,7	1530,6	1631	1515,9	1461,5	1453,3	1408,9	1411,8	1411,8
Овочі	447,2	489,3	518,6	464,4	470,3	448,8	457,9	456,4	467,8
Плодово-ягідні насадження	679,8	636,9	378	265,5	247,9	238,1	233,4	228,8	223,2

* Джерело: за даними Державної служби статистики України

Таблиця 5

Урожайність основних сільгоспкультур у деяких країнах світу у 2010 р., ц/га*

	Канада	США	Німеччина	Франція	Польща	Україна
Пшениця	27,8	29,9	78,1	74,5	41,7	26,8
Ячмінь	32,6	39,3	65,4	68,4	34,4	19,7
Кукурудза	83,7	103,4	97,5	91,1	62,3	45,1
Соя	25,4	29,6	10	25,1	16,6	16,2
Соняшник	16	17,4	24,1	23,5	18,1	15
Цукрові буряки	603,4	576,1	675,7	937	542,6	279,5
Картопля	313,1	462,7	440,6	437,9	198,5	132,5

* Джерело: розраховано за даними ФАО

Орієнтація сільськогосподарських підприємств на вирощування рентабельних зернових, а також олійних культур не сприяє збалансованому постачанню на ринок різноманітної продукції харчування. Як наслідок, останнім часом спостерігається недовиробництво окремих малорентабельних або збиткових сільськогосподарських культур, зокрема круп'яних, що призводить до зниження пропозиції їх на ринку, появи ажіотажного попиту та стрімкого здорожчання товару.

Основні проблеми рослинницької галузі полягають у такому:

- розширення посівних площ під вирощування ґрунтовиснажливих культур – соняшнику та ріпаку;
- зниження посівів культур кормової групи, окремих круп'яних культур (просо, гречка), зернобобових і цукрового буряку;
- низька врожайність сільськогосподарських культур порівнянно з іншими країнами, де висока урожайність забезпечується завдяки використанню сучасних інноваційних і ресурсозберігаючих технологій;
- зосередження виробництва плодоовочевої продукції в господарствах населення, що не мають відповідних сховищ для її зберігання; відсутність інфраструктури реалізації такої продукції через плодово- та овочєбази;
- висока енерго- та ресурсозатратність виробництва рослинницької продукції;
- відсутність інноваційних підходів щодо обробки ґрунту та вирощування сільгоспкультур (системи *No-Till*, органічного виробництва, крапельного зрошення);
- дефіцит висококваліфікованих працівників, здатних працювати на новітньому обладнанні та виконувати високотехнологічні операції з вирощування сільгоспкультур.

Таблиця 6

Виробництво основних сільгоспкультур за категоріями господарств та його структура*

	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Виробництво основних сільськогосподарських культур, тис. т									
Сільськогосподарські підприємства									
Зернові та зернобобові культури	49563,8	31182,3	19964,2	28790,4	25698,6	22848,1	42094,2	35841,9	29779,3
Цукрові буряки (фабричні)	44261,7	28884,1	11594,1	12145,4	19041,6	14763,9	11795,5	9151,6	12663,4
Соняшник	2509,2	2734,3	3025,7	3709,9	4155,7	3373,7	5289,3	5177,4	5585,6
Картопля	4793,6	618,5	276,7	239,7	275	388,5	436,8	517,6	482,5
Овочі	4872,1	1607,1	986,3	780,7	974,2	713,4	1108,6	1120,1	964,6
Плоди та ягоди	1347,1	311,2	264,1	200,1	136,2	198	231,7	214,8	286,8
Господарства населення									
Зернові та зернобобові культури	1445,2	2747,5	4494,8	9225,1	8559,7	6446,8	11195,9	10186,4	9491,6
Цукрові буряки (фабричні)	2,8	766,3	1604,7	3322,4	3379,1	2213,8	1642,2	915,9	1085,8
Соняшник	61,6	125,6	431,7	996,2	1168,6	800,7	1236,9	1186,6	1185,9
Картопля	11938,8	14110,9	19561,4	19222,7	19192,1	18713,5	19108,6	19148,5	18222,3
Овочі	1794,3	4272,7	4835	6514,3	7083,8	6121,8	6856,5	7220,9	7157,8
Плоди та ягоди	1554,6	1586,2	1188,5	1489,8	978,1	1271,6	1272,4	1403,3	1459,7
Структура виробництва основних сільськогосподарських культур, у % до загального обсягу									
Сільськогосподарські підприємства									
Зернові та зернобобові культури	97,2	91,9	81,6	75,7	75	78	79	77,9	75,8
Цукрові буряки (фабричні)	99,99	97,4	87,8	78,5	84,9	87	87,8	90,9	92,1
Соняшник	97,6	95,6	87,5	78,8	78,1	80,8	81	81,4	82,5
Картопля	28,6	4,2	1,4	1,2	1,4	2	2,2	2,6	2,6

Продовження таблиці 6
Виробництво основних сільгоспкультур за категоріями господарств та його структура*

	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Виробництво основних сільськогосподарських культур, тис. т									
Сільськогосподарські підприємства									
Овочі	73,1	27,3	16,9	10,7	12,1	10,4	13,9	13,4	11,9
Плоди та ягоди	46,4	16,4	18,2	11,8	12,2	13,5	15,4	13,3	16,4
Господарства населення									
Зернові та зернобобові культури	2,8	8,1	18,4	24,3	25	22	21	22,1	24,2
Цукрові буряки (фабричні)	0,01	2,6	12,2	21,5	15,1	13	12,2	9,1	7,9
Соняшник	2,4	4,4	12,5	21,2	21,9	19,2	19	18,6	17,5
Картопля	71,4	95,8	98,6	98,8	98,6	98	97,8	97,4	97,4
Овочі	26,9	72,7	83,1	89,3	87,9	89,6	86,1	86,6	88,1
Плоди та ягоди	53,6	83,6	81,8	88,2	87,8	86,5	84,6	86,7	83,6

* Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

1.3. Виробництво сільськогосподарської продукції у тваринництві

За роки незалежності в Україні значно знизилася поголів'я худоби (рис. 3): великої рогатої худоби – в 5,1 разу, корів – у 3,2 разу, свиней – у 2,4 разу, овець – у 4,9 разу. Водночас після зниження поголів'я птиці з 246,1 млн голів у 1990 р. до 123,7 у 2000 р., або майже удвічі, починаючи з 2001 р., спостерігається поступове нарощування поголів'я, кількість якого зросла до 203,8 млн голів у 2010 р. (або в 1,6 разу порівняно з 2000 р.), проте й нині воно поступається 1990 р.

Зменшення поголів'я худоби та птиці відбулося переважно в сільськогосподарських підприємствах. Як наслідок, змінилася структура утримання худоби. Так, якщо у 1990 р. 85,6 % ВРХ утримували сільськогосподарські підприємства, а господарства населення – 14,4 %, то вже у 2010 р. 66,0 % утримується в господарствах населення, і лише 34,0 % – у сільськогосподарських підприємствах (табл. 7).

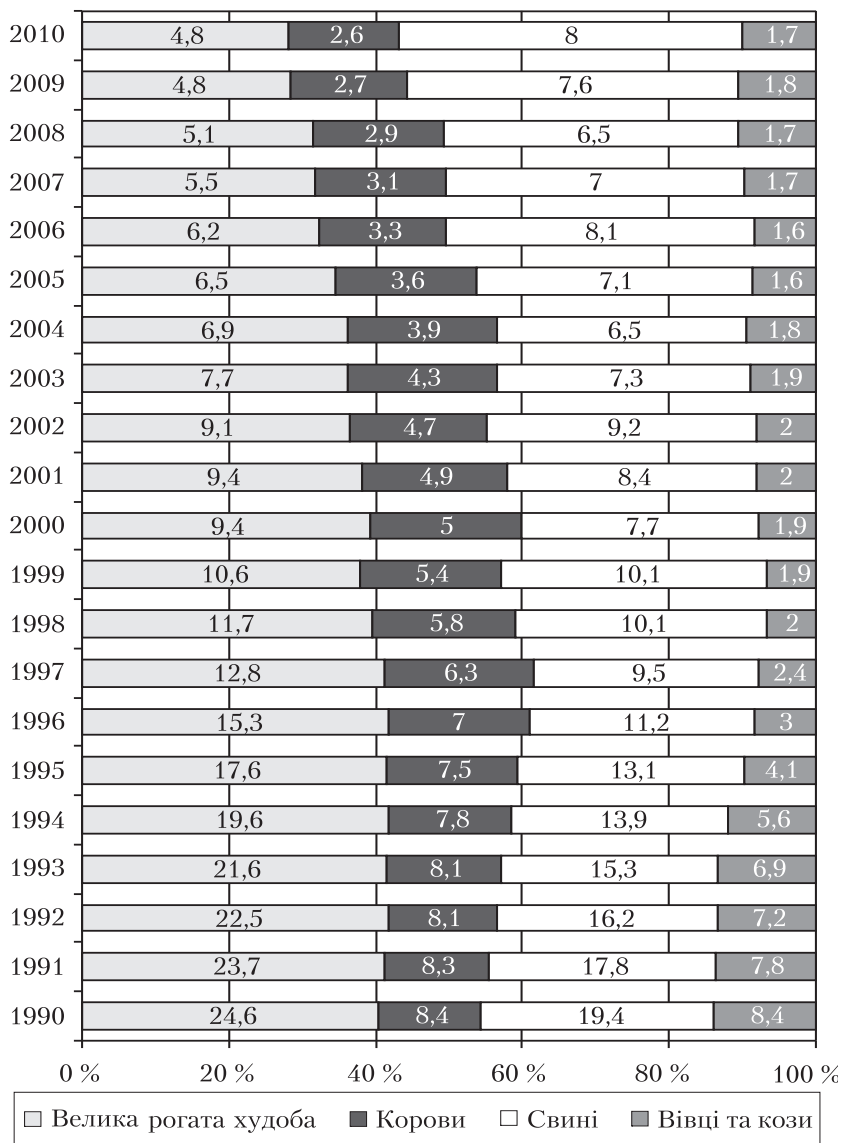
Скорочення поголів'я худоби та птиці призвело до зниження обсягів виробництва продукції тваринництва. Так, значно скоротилося виробництво: яловичини (у забійній вазі) у 2010 р. порівняно з 1990 р., у 4,6 разу, молока – у 2,2 разу (табл. 8). Виробництво свинини у забійній масі зменшилося на 945,1 тис. т, або майже у 2,5 разу.

Водночас спостерігається нарощування виробництва продукції птахівництва. Так, у 2010 р., порівняно з 1990 р., виробництво м'яса птиці зросло на 245,1 тис. т, або в 1,3 разу, виробництво яєць – на 765,6 млн шт. або майже на 5 %. Збільшення виробництва продукції птахівництва пов'язане з більш швидкою окупністю витрат через вищий коефіцієнт оборотності оборотних засобів порівняно з іншими галузями тваринництва.

За кількістю поголів'я великої рогатої худоби загалом та корів зокрема на 100 га сільськогосподарських угідь Україна значно поступається іншим країнам. Так, якщо у 2008 р. в Україні цей показник по великій рогатій худобі становив 13,3 голів, то в країнах ЄС – 49,3, Німеччині – 76,6, Франції – 68 голів, у Республіці Білорусь – 44,9 голови. Корів в Україні на 100 га угідь налічується 7,4 голови, у країнах ЄС – 13,2, Німеччині – 24,9, Франції – 12,9, Республіці Білорусь – 16,4. На 100 га сільськогосподарських угідь у країнах ЄС виробляється яловичини у 3,8 разу більше, ніж в Україні, у Німеччині – у 6,2 разу, Франції – у 4,5 разу, в Республіці Білорусь – у 2,6 разу⁵.

---

⁵Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери: наук. доп. / за заг. ред. акад. НААН П. Т. Саблука. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 92.

Рис. 3. Динаміка поголів'я худоби в усіх категоріях господарств, млн гол.*

* Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Поголів'я худоби та птиці за категоріями господарств та його структура*

	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Поголів'я худоби та птиці, на кінець року, тис. голів									
Сільськогосподарські підприємства									
Велика рогата худоба	21083,3	13701,4	5037,3	2491,8	2294,6	1926,8	1720,1	1627,1	1526,4
у т. ч. корови	6191,6	4595,1	1851	866,2	764	678,6	624,3	604,6	589,1
Свині	14071,2	7152,5	2414,4	2602,4	3257,4	2869,5	2730,9	3307,9	3625,2
Вівці та кози	7165,5	2423,3	413,3	270,9	283,2	301,2	300,1	315,9	298,4
Птиця	1329666	54074,2	25352,9	66625,3	72219	80124,3	87973,7	100354,2	110561,3
Господарства населення									
Велика рогата худоба	3540,1	3855,9	4386,4	4022,3	3880,8	3564,1	3358,9	3199,6	2968
у т. ч. корови	2186,6	2936,2	3107,3	2768,9	2582,7	2417,3	2232	2131,9	2042,1
Свині	5355,7	5991,9	5237,9	4450,4	4797,6	4150,4	3795,1	4268,7	4335,2
Вівці та кози	1253,2	1675,3	1461,7	1358,6	13340	1377,4	1426,8	1516,6	1433,3
Птиця	1131376	95674,2	98369,1	95368,2	94312	89166	89582,2	91092,2	93278,5
Структура поголів'я худоби та птиці, на кінець року, у % до загальної чисельності									
Сільськогосподарські підприємства									
Велика рогата худоба	85,6	78	53,5	38,3	37,2	35,1	33,9	33,7	34
у т. ч. корови	73,9	61	37,3	23,8	22,8	21,9	21,9	22,1	22,4
Свині	72,4	54,4	31,6	36,9	40,4	40,9	41,8	43,7	45,5
Вівці та кози	85,1	59,1	22	16,6	17,5	17,9	17,4	17,2	17,2
Птиця	54,0	36,1	20,5	41,1	43,4	47,3	49,5	52,4	54,2
Господарства населення									
Велика рогата худоба	14,4	22	46,5	61,7	62,8	64,9	66,1	66,3	66

Продовження таблиці 7
Поголів'я худоби та птиці за категоріями господарств та його структура *

	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Поголів'я худоби та птиці, на кінець року, тис. голів									
Сільськогосподарські підприємства									
у т. ч. корови	26,1	39	62,7	76,2	77,2	78,1	78,1	77,9	77,6
Свині	27,6	45,6	68,4	63,1	59,6	59,1	58,2	56,3	54,5
Вівці та кози	14,9	40,9	78	83,4	82,5	82,1	82,6	82,8	82,8
Птиця	46	63,9	79,5	58,9	56,6	52,7	50,5	47,6	45,8

* Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Таблиця 8

Виробництво основних видів продукції тваринництва*

	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
М'ясо (у забійній вазі), тис. т	4357,8	2293,7	1662,8	1597	1723,2	1911,7	1905,9	1917,4	2059
у т. ч. яловичина та телятина	1985,4	1185,9	754,3	561,8	567,4	546,1	479,7	453,5	427,7
свинина	1576,3	806,9	675,9	493,7	526,1	634,7	589,9	526,5	631,2
м'ясо птиці	708,4	235,2	193,2	496,6	589,3	689,4	794	894,2	953,5
баранина та козлятина	45,8	39,5	17,2	16,2	14,6	15,3	17,1	17,8	21
кролятина	30,2	19,4	13,9	13,5	12,6	12,4	13,1	13,6	13,5
конина	11,7	6,8	8,3	15,2	13,2	13,8	12,1	11,8	12,1
Молоко, тис. т	24508,3	17274,3	12657,9	13714,4	13286,9	12262,1	11761,3	11609,6	11248,5
Яйця, млн шт.	16286,7	9403,5	8808,6	13045,9	14234,6	14062,5	14956,5	15907,5	17052,3
Вовна, т	29804	13926	3400	3195	3277	3449	3755	4111	4192

* Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Основними проблемами галузі тваринництва є такі:

- зниження поголів'я ВРХ, особливо корів у сільськогосподарських підприємствах;
  - утримання господарствами населення 66 % поголів'я ВРХ, близько 55 % свиней, їх неспроможність виробляти продукцію, що відповідає міжнародним стандартам якості;
  - загальне скорочення обсягів виробництва продукції скотарства;
  - імпорт в Україну продуктів харчування тваринного походження низької якості, що робить неконкурентоспроможною на внутрішньому ринку аналогічну українську продукцію;
  - відсутність вітчизняної селекційно-племінної бази високопродуктивних порід ВРХ та свиней;
  - зменшення частки виробництва високоякісного м'яса великої рогатої худоби та свинини, заміна його дешевшим і менш енергетично цінним м'ясом птиці, переважно курятини інтенсивної технології вирощування.

1.4. Сучасна аграрна структура

Наявні земельні ресурси світу, придатні для сільськогосподарського використання, обмежені, а вільних для освоєння земель майже не залишилося. Площі угідь, на яких виробляється більшість продовольства (рілля, сади, сіножаті, пасовища), становлять лише 9 % земельних ресурсів світу. Загальна площа ріллі у світі оцінюється в межах від 2,5 до 3,2 млрд га (18–24 % загальної поверхні суші). На сьогодні на кожного жителя планети припадає 0,25 га ріллі. В Азії цей показник є найнижчим і становить лише 0,15 га, у Європі – 0,25 га, в Північній Америці сягає 0,67 га.⁶

Висока продуктивність сільськогосподарських угідь, яку демонструють країни ЄС, залежить від низки чинників, зокрема структури земельних і сільськогосподарських угідь, структури посівних площ. Сучасна раціональна структура землекористування значною мірою визначається обсягом площ під природними кормовими культурами. Екологічно збалансованими вважаються аграрні землекористування, в яких частка сіножатей, пасовищ і лісових насаджень становить від 30 до 50 %. Середня частка природних кормових угідь у структурі сільськогосподарських угідь країн ЄС становить 39,3 %, зокрема у Франції – 36,6 %, Німеччині – 30,4 %, Великій Британії – 63,1 %. В Україні ж частка природних кормових угідь у структурі сільгоспугідь, за даними Державного агентства із земельних ресурсів, становить близько 19 %.

---

⁶Земельний вісник України. – 2009. – № 1-2. – 26 січня. – С. 8-9.

Якщо до проведення земельної реформи в Україні домінували сільгоспідприємства з розмірами земельних угідь у середньому 3,0-3,5 тис. га на одне господарство, то за період проведення земельної реформи було сформовано господарські структури, засновані на різних формах власності та господарювання, зі значно меншими розмірами землекористувань. Надмірно дрібні земельні ділянки не можуть оброблятися за допомогою сучасних агротехнологій, тому їх використання не може бути ефективним.

Розвинені в аграрному відношенні країни вже з II половини XIX ст. вживали землепорядних заходів для з'єднання дрібних ділянок у великі⁷, що принесло позитивні результати. Механізми запобігання подрібненню фермерських господарств існують у законодавстві більшості країн ЄС⁸.

У США та країнах Західної Європи розвиток сільськогосподарського виробництва супроводжується використанням сучасної техніки й технологій на великих масивах земель, що дозволило підвищити продуктивність праці за останні 30 років у 2-3 рази. Кількість великих ферм, наприклад у США, постійно збільшується, вони створюють велику перевагу держави на світовому ринку сільськогосподарських продуктів. У цій країні нині їх налічується понад 8 %, але вони виробляють 73 % продукції, одержують 78 % чистого прибутку від загального прибутку всіх ферм. Саме великі підприємства забезпечують сьогодні продовольчу безпеку США⁹.

Структура сучасних сільськогосподарських підприємств в Україні свідчить, що більшість сільгоспідприємств мають невелику площу землекористування. У 2010 р. налічувалося 28454 сільськогосподарських підприємств із площею сільськогосподарських угідь до 50 га, що становить 50,3 % їх загальної кількості (рис. 4). Ці підприємства в цілому використовували 646,3 тис. га сільськогосподарських угідь, середня площа сільськогосподарських угідь цієї групи підприємств становила 161,6 га.

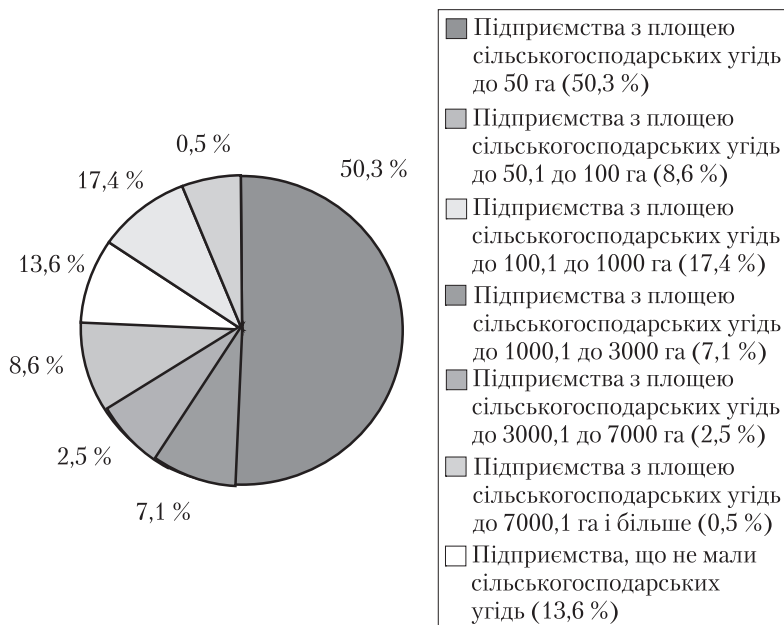
Разом з тим, у 309 сільськогосподарських підприємствах (0,5 % загальної їх кількості) використовувалося по 7 тис. га й більше сільгоспугідь. Ці підприємства в цілому використовували 18,3 % загальної площі сільськогосподарських угідь.

---

⁷Третяк, А. М. Історія земельних відносин та землеустрою в Україні. – К. : Аграрна наука, 2002. – 130 с.

⁸Юрченко, А. Д. Економіко-правове забезпечення розвитку земельних відносин у ринковому економічному середовищі // Економіка АПК. – 2003. – № 4. – С. 30.

⁹Амбросов, В. Механізми ефективного функціонування агроформувань / В. Амбросов, Т. Мареніч // Економіка України. – 2006. – № 6. – С. 60–66.

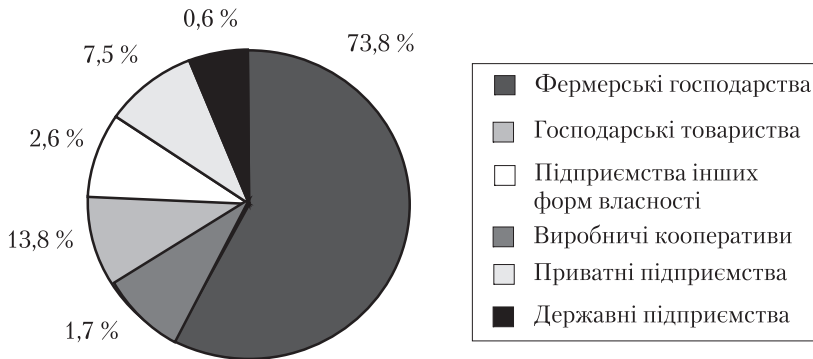

Рис. 4. Питова вага сільськогосподарських підприємства за площею угідь у загальній кількості підприємств у 2010 р. *

*Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

З одного боку, це сприяє підвищенню ефективності сільськогосподарської діяльності, адже на великих площах можна раціональніше використовувати земельні ресурси, підвищувати культуру землеробства та запроваджувати новітні досягнення науково-технічного прогресу. З іншого ж – такі землекористувачі найчастіше не зацікавлені в розвитку соціальної інфраструктури сільських територій, де розташовані земельні площі, та найманні місцевих жителів, оскільки виконання технологічних операцій нині потребує незначної кількості працівників високої кваліфікації, які вже є в наявності у таких агроформуваннях.

Переважаючою організаційно-правовою формою господарювання на селі є фермерські господарства, частка яких у загальній структурі становить 73,8 % (рис. 5).

Рис. 5. Кількість діючих сільськогосподарських підприємств за різними організаційно-правовими формами господарювання у 2010 р.

*Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Нині обліковується 4,3 тис. фермерських господарств (близько 10,4 % їх загальної кількості), які взагалі не мають сільськогосподарських угідь. 74,4 % фермерських господарств за розмірами землекористування є дрібними і мають до 100 га сільськогосподарських угідь кожне. У 13,3 % господарств фермери господарюють на площі сільськогосподарських угідь від 100 до 1 тис. га. 712 фермерських господарств (1,8 %) використовують від 1 тис. до 4 тис. га сільгоспугідь кожне. Лише 58 фермерських господарств країни (0,1 %) мають землекористування, які перевищують 4 тис. га кожне.

У 2010 р. 84,8 % валової продукції фермерських господарств становила продукція рослинництва. Понад 60 % посівних площ фермерські господарства використовували для вирощування зернових культур. Картопля, овочі та продовольчі баштанні культури культивувалися ними менш, ніж на 0,9 % посівних площ. Близько 25 % посівної площі було відведено фермерами під посіви соняшнику (тоді як науково рекомендована насиченість посівних площ соняшником, наприклад, для степової зони країни не має перевищувати 12 %). Причому соняшник фермери зазвичай розміщують на своїх полях через 3-4 роки, замість рекомендованих 7-ми. Соняшник – ґрунтовиснажуюча культура й за умов зневажання технологіями відтворення родючості ґрунтів невідворотно призводить до їх прискореної деградації.

Спостерігається скорочення кількості особистих селянських господарств і деяке збільшення середньої площі земельної ділянки, що припадає на одне господарство. Так, з 2005 р. кількість особистих селянських господарств скоротилася майже на 6 %, при цьому середня площа їх земельних ділянок зросла майже на 1,5 %. У 2010 р. кількість особистих селянських господарств із площею земельних ділянок 6655,4 тис. га становила 4 млн 540 тис., у яких 5715,7 тис. га використовуються для сільгоспвиробництва. У середньому на кожне господарство припадає 1,47 га, з яких 0,19 га використовується для будівництва та обслуговування житлового будинку.

Відбувається процес концентрації земельних угідь сільськогосподарських підприємств. Так, якщо у 2007 р. підприємств із валовим збором зернових, що перевищує 1 тис. т, було 13,8 %, а 5 тис. т – 2,3 %, то у 2010 р. цей показник становив відповідно 16,2 % та 3,5 %. Процес концентрації земельних угідь позитивно впливає на ефективність виробництва. Зокрема підприємства з валовим збором зернових понад 5 тис. т демонструють кращу серед усіх підприємств урожайність зернових. Так, у 2010 р. вони досягли урожайності 37,4 ц/га при середній урожайності у 27,6 ц/га.

Основними характеристиками нинішньої аграрної структури є такі:

- структура виробництва сільськогосподарської продукції з початку земельної реформи значно змістилася у бік особистих селянських господарств;
- фермерська форма господарювання, що нині становить майже 74 % загальної кількості сільгосппідприємств, не стала локомотивом розвитку аграрного виробництва й не сприяла нарощуванню виробництва сільськогосподарської продукції. На даний момент фермери дають незначну частку валової продукції, особливо тваринницької;
- у результаті реформування земельних відносин відбулося подрібнення землекористувачів сільськогосподарських підприємств, зокрема 74,4 % фермерів господарюють на земельних ділянках розміром до 100 га.

1.5. Стан матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств

Забезпеченість сільського господарства України основними засобами є незадовільною, про що свідчить зменшення їх вартості у 2009 р. відносно 1996 р. на 88,9 %; в економіці України в цілому зменшення вартості основних засобів за цей період становило 30,9 % (табл. 9).

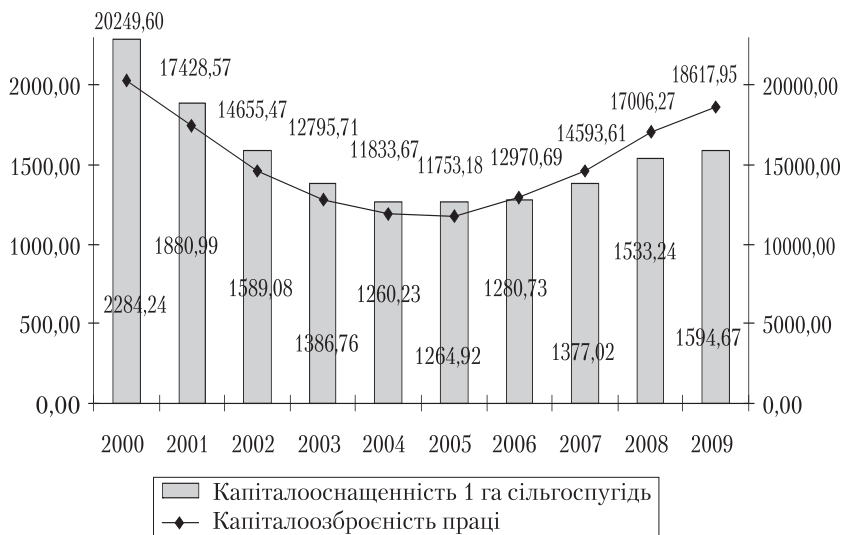
Таблиця 9
Вартість основних засобів у сільському господарстві та економіці України¹⁰

Рік	Показники						
	Вартість основних засобів у дол. еквіваленті (1996 р. до 1990 р.), %		Вартість основних засобів у дол. еквіваленті до 1990 р., %		Довідково: частка сільського господарства в економіці, %*		
	економіка всього	сільське господарство*	економіка всього	сільське господарство*	за основними засобами	за валовій доданою вартістю	
1990	–	–	100	100	16,5	18,6	25,5
1996	63,1	57,3	63,1	57,3	14,9	15,2	13,3
1997	102,2	98,1	64,5	56,2	14,3	14,7	13,9
1998	52,7	53,8	34	30,2	14,6	14,8	13,7
1999	66,8	64	22,7	19,3	14	13,6	13,5
2000	95	78,5	21,6	15,2	11,6	14,5	16,2
2001	113,3	99,7	24,4	15,1	10,2	14,4	16,3
2002	104,7	91,7	25,6	13,9	8,9	13,2	14,6
2003	106,4	90,5	27,2	12,6	7,6	11	12,1
2004	111,7	97,2	30,4	12,2	6,6	10,6	11,9
2005	117,5	105,9	35,7	12,9	6	9,5	10,4
2006	122,9	99,3	43,9	12,8	4,8	8,3	8,6
2007	130,5	104,6	57,3	13,4	3,9	7,2	7,5
2008	100,9	79,6	57,8	10,7	3	7,5	7,9
2009	119,5	103,8	69,1	11,1	2,6	8,4	8,2

*1990–2000 рр. – показники основних засобів, валовій продукції та валової доданої вартості сільського господарства, 2001–2009 рр. – показники основних засобів, валової продукції та валової доданої вартості сільського господарства, мисливства та лісового господарства

¹⁰Підлісецький, Г. М. Підвищення рівня фондооснащеності аграрного виробництва як основа зростання його ефективності / Г. М. Підлісецький, М. М. Могилова // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 21–28.

Рис. 6. Динаміка капіталооснащеності 1 га сільгоспугідь та капіталоозброєності 1 працівника в сільськогосподарських підприємствах України, грн.

*Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

При цьому, якщо в економіці України в цілому, починаючи з 2001 р., спостерігається зростання вартості основних засобів, то у сільському господарстві (за винятком 2005-го, 2007-го та 2009 рр.) їх вартість постійно знижується.

Динаміка вартісних показників забезпеченості основними засобами сільського господарства знайшла відображення у показниках капіталооснащеності та капіталоозброєності сільськогосподарських підприємств (рис. 6). На кінець 2009 р. капіталооснащеність 1 га сільгоспугідь становила лише 69,8 % від рівня 2000 р., а капіталоозброєність 1 працівника була на рівні 91,9 % від показника 2000 р.

Фактична наявність основних засобів з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь значно нижча за їх нормативну потребу, зокрема у рослинництві вона становить лише 14,3 %, тваринництві – 14,7 % (табл. 10).

Таблиця 10

**Основні засоби у сільському господарстві в Україні у 2009 р.,
на 1 га сільгоспугідь, грн.***

Основні засоби	Фактична наявність	Нормативна потреба	Фактична наявність до нормативної потреби, %
Будівлі, споруди, передавальні пристрої	1088,8	9297,8	11,7
Машини та обладнання	1087,8	6713,1	16,2
Транспортні засоби	264,7	1179,4	22,4
Продуктивна худоба	115,9	366,4	31,6
Багаторічні насадження	85,8	778,7	11
Вимірювальні прилади, інвентар, інструмент та інші	136,7	886,7	15,4
Основні виробничі засоби, всього	2779,7	19222,1	14,5
у т. ч. рослинництва	1742,5	12167	14,3
тваринництва	1037,2	7055,1	14,7

* Джерело: Методологія аналізу, оцінки та відтворення основного капіталу, формування інфраструктури ринку матеріальних і нематеріальних ресурсів : звіт про науково-дослідну роботу. – ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2010 р. – С. 77.

Поряд зі скороченням вартісних показників забезпеченості сільського господарства основними засобами знижуються й кількісні, зокрема забезпеченість сільськогосподарських підприємств машино-тракторним парком. Так, за період 2000–2010 рр. кількість тракторів усіх марок знизилася до 47,4 %, зернозбиральних комбайнів – на 50,2 %, сівалок – до 54,8 %, доільних установок – до 32,4 %. (табл. 11).

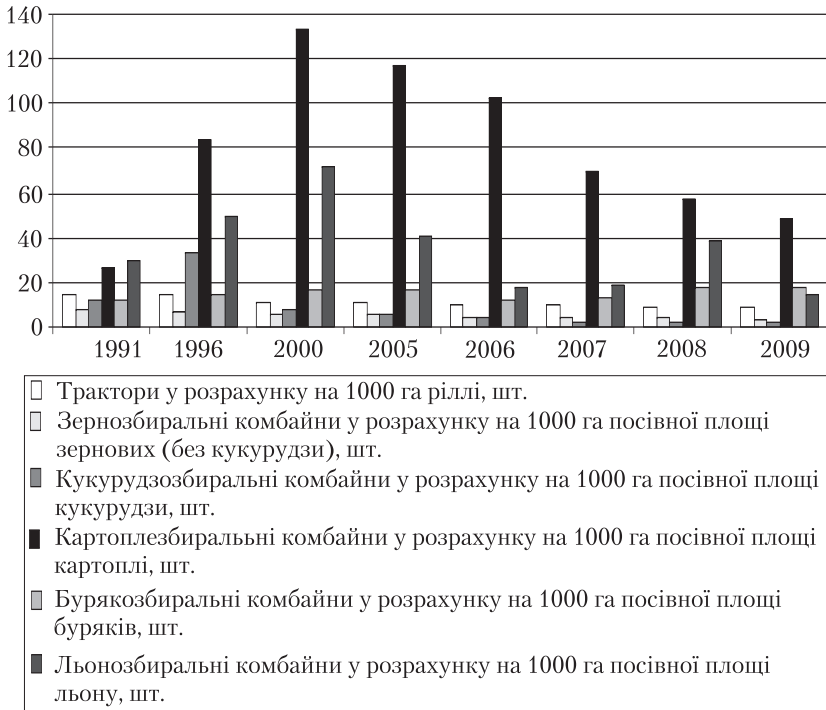
У результаті збільшується завантаженість сільськогосподарської техніки з розрахунку на гектар ріллі та посівних площ сільськогосподарських культур (рис. 7).

Якщо у 1991 р. на 1 тис. га ріллі припадало 14 тракторів, то у 2009 р. – 9. Аналогічна ситуація спостерігається і щодо завантаженості зерно-, кукурудзо- та льонозбиральних комбайнів. Винятком є збільшення за вказаний період кількості картоплезбиральних комбайнів і бурякозбиральних машин.

Наявність тракторів і сільськогосподарських машин у сільськогосподарських підприємствах у 2000–2010 рр., на кінець року; одиниць*

Вид техніки	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Трактори всіх марок, у т. ч трактори, на яких змонтовані машини	318927	216875	201310	186767	177401	168532	151287
з них: трактори (за винятком тих, на яких змонтовані машини)	281650	196080	182552	169953	161800	153791	137757
трактори, на яких змонтовані машини	37277	20795	18758	16814	15601	14741	13530
Тракторні причепа	207766	125989	112849	100037	91562	84968	70879
Сівалки всіх видів	131972	96970	91043	85155	81810	77807	72366
Картоплезджалки	7116	4037	3615	3207	2885	2664	2200
Комбайни: зернозбиральні	65240	47150	44252	41032	39091	36783	32750
кукурудозбиральні	7874	4750	4179	3637	3174	2857	2548
кормозбиральні	24939	14627	12960	11300	9978	8967	7841
льонозбиральні	1685	1032	918	820	716	631	458
картоплезбиральні	3574	1947	1738	1547	1360	1257	1694
Бурякозбиральні машини (без гичкозбиральних)	12982	8478	7701	6583	5774	5083	4240
Жатки валкові	34768	23105	21110	18926	17571	16332	15225
Сінокосарки тракторні	18878	13714	12586	11351	10618	9983	8178
Доцувальні машини та установки (без поливних)	12991	5339	4643	4314	4295	4145	4480
Доїльні установки та агрегати	33498	16783	14705	12650	11367	10547	10865
Роздавачі кормів: для великої рогатої худоби	15755	7870	6921	6099	5542	5219	4597
для свиней	2960	1315	1233	1201	1007	1043	1883
Транспортери для прибирання гною	84717	43159	37984	32362	28825	26387	23664

*Джерело: Наявність сільськогосподарської техніки та енергетичних потужностей у сільському господарстві у 2010 році: стат. бюл. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – 8 с.

Рис. 7. Наявність сільськогосподарської техніки в розрахунку на 1 тис. га ріллі, або 1 тис. га посівів відповідної культури за 1991–2009 рр.*

*Джерело: Сільське господарство України за 2009 рік: стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2010. – 375 с.

Через технічні несправності та фізичне спрацювання в Україні щорічно не використовується 25–35 % тракторів, комбайнів та інших машин, що призводить до порушень технологій виробництва продукції та втрат майже третини врожаю. Так, парк наявних комбайнів зношений на 82 %. У результаті щорічні втрати зерна від несвоєчасного збирання зернових і зернобобових сягають від 2,5 до 3,4 млн. т¹¹.

¹¹Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери : наук. доп. / за заг. ред. акад. НААН П. Т. Саблука. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 113-114.

Чинниками, що негативно впливають на забезпеченість сільськогосподарських підприємств основними засобами, є повільне введення в дію нових потужностей для тваринницької галузі; зниження обсягів виробництва техніки у вітчизняному сільськогосподарському машинобудуванні у 2009 р. через фінансово-економічну кризу; зменшення обсягів внесення органічних добрив під сільгоспкультури.

Повільне введення в дію нових потужностей для тваринницької галузі пов'язане з низькою ефективністю виробництва в окремих галузях тваринництва. Так, через збитковість виробництва ВРХ на м'ясо протягом 2000–2010 рр. знижується введення в дію тваринницьких приміщень для ВРХ у цей період (табл. 12).

Натомість, чітко не простежується зв'язок між введенням в дію потужностей для свинарства та рентабельністю виробництва. Наприклад, у 2004 р. при від'ємній рентабельності вирощування свиней на м'ясо на рівні -14,4 % було введено в дію потужностей на 11 тис. скотомісць, а при рентабельності на рівні 14,9 % у 2005 р. – 10 тис. Крім того, через фінансово-економічну кризу у 2009 р. знизилася кількість введених у дію тваринницьких потужностей навіть при зростанні рівня рентабельності виробництва свиней на м'ясо з 0,3 % у 2008 р. до 12,1 % у 2009 р.

Нарощування будівництва виробничої інфраструктури сільгоспвиробництва протягом 2000–2008 рр. майже зупинилося у 2009 р. через фінансово-економічну кризу. Нині майже не будуються магістральні водогони сільськогосподарського призначення, автомобільні дороги з твердим покриттям для внутрішньогосподарського призначення, комбікормові підприємства та цехи, тепличні комбінати та механізовані склади для зберігання мінеральних добрив, отрутохімікатів і вапняних матеріалів.

Фінансово-економічна криза значно вплинула на виробництво техніки у вітчизняному сільськогосподарському машинобудуванні. При поступовому нарощуванні виробництва тракторів з 4034 штук у 2000 р. до 6339 у 2008 р., у 2009 р. їх виробництво знизилося в 4,4 рази порівняно з 2008 р. Після зростання виробництва плугів з 3142 у 2000 р. до 7064 у 2008 р. спостерігається його зниження до 5336 штук у 2009 р. Аналогічна тенденція характерна і для сівалок тракторних, а також машин для внесення у ґрунт мінеральних добрив і вапна. Водночас вже у 2010 р. було відновлено тенденцію до зростання виробництва сільськогосподарських машин (табл. 13).

Таблиця 12

**Введення в дію потужностей і об'єктів забудовниками усіх форм власності
та рентабельність виробництва продукції тваринництва***

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Тваринницькі приміщення (у т. ч. механізовані ферми та комплекси), тис. скотоміць:	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
для великої рогатої худоби	6	6	2	3	3	1	4	2	1	2	3
для свиней	5	12	4	5	11	10	10	7	9	2	24
для овець	1	-	0,4	-	-	-	-	1	0,4	5	0,2
для птиці, (тис. птахомісьць)	45	644	991	3299	831	3157	1366	174	3903	158	7229
Птахофабрики											
яйцевого напрямку, тис. курей-несучок	65	423	26	27	100	86	328	140	460	372	1560
м'ясного напрямку, млн голів за рік	-	0,2	0,8	-	0,1	2,3	48,3	4,7	6,4	5,2	13,2
Рентабельність виробництва ВРХ на м'ясо, %	-42,3	-21,4	-40,5	-44,3	-33,8	-25,0	-38,4	-41,0	-24,1	-32,9	-35,9
Рентабельність виробництва свиней на м'ясо, %	-44,3	-7,2	-16,9	-33	-14,4	14,9	-9,2	-27,6	0,3	12,1	-7,5
Рентабельність виробництва птиці на м'ясо, %	-33,2	-1,7	-1,1	11	3,8	24,9	12,1	-19,0	-11,3	-22,5	-0,5
Рентабельність виробництва яєць, %	10,6	25,1	14,6	18,5	15,2	23,5	-6,8	9,1	13,0	13,1	19
Сховища для картоплі, овочів та фруктів, тис. т одночасного зберігання	10	5	0,2	1,1	1,6	12,7	5,0	9,5	8,2	10,7	25,5
Силосні та сінажні споруди, тис. куб. м	17	6	21	7	5	-	-	-	10	48	3,2
Водопроводи магістральні сільгосппризначення, км	2	7	-	-	-	13	11	31	32	1	4

Автомобільні дороги з твердим покриттям внутрішньогосподарського призначення, км	294	224	79	70	54	35	22	17	77	10	67
Комбикормові підприємства та цехи, т комбикормів за добу	38	564	106	518	86	56	12	70	11	—	122,4
Комбінати тепличні, га	—	4	3	13	1	6	10	20	7	—	—
Склади механізовані для зберігання мінеральних добрив, отрутохімікатів та вапняних матеріалів, тис. т одночасного зберігання	0,6	0,03	0,2	2,5	31,5	0,3	0,1	0,03	0	—	—
Зрошені землі, тис. га	0,01	0,2	0,2	0,5	0,3	0,1	0,3	2,5	5,3	0,6	0,5
Осушені землі, тис. га	—	—	—	—	—	0,04	0,0	0,03	—	—	—

* Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України

Таблиця 13

Виробництво сільськогосподарських машин, шт.*

	2000	2001	2002	2003	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Трактори	4034	3640	2980	4556	5543	3703	5282	6339	1445	4777
Плуги тракторні	3142	3528	3312	4285	3058	2542	3025	7064	5336	3140
Сівалки тракторні	2008	3820	4906	7983	11315	8968	7065	9938	2542	2800
Машини для внесення у ґрунт мінеральних добрив і вапна	—	1051	649	800	1135	1159	2296	1423	272	883

* Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України

Відбувається зменшення обсягів внесення органічних добрив під сільськогосподарські культури (табл. 14). При цьому знижуються і обсяги внесення добрив, і вдобрені площі. Якщо 2000 р. було внесено 28410,1 тис. т органічних добрив на площі 714,5 тис. га, то 2010 р. – 9874,1 тис. т на площі 405,5 тис. га. Відповідно знижується і внесення поживних речовин на 1 га, з 1,3 т у 2000 р. до 0,5 т у 2010 р. Для досягнення ж бездефіцитного балансу гумусу на Поліссі на 1 га ріллі необхідно щорічно вносити 13-14 т органічних добрив, у лісостепу – 11-12, у степу – 8-9, у т. ч. на зрошуваних землях – 11–13 т¹².

Разом з тим, поступово підвищується внесення мінеральних добрив під сільськогосподарські культури. Так, якщо у 2000 р. було внесено 2787 тис. ц мінеральних добрив і удобрено 4632 тис. га площі (22 % всієї удобреної площі), то вже у 2010 р. внесено 10606 тис. ц міндобрив на площі у 12614 тис. га (70 % удобреної площі). У 2009 р. внаслідок фінансово-економічної кризи обсяги внесення міндобрив знизилися до 8868 тис. ц на площі 11513 тис. га (63 % удобреної площі).

При цьому сільськогосподарські підприємства вносять переважно азотні добрива, що призводить до порушення співвідношення поживних речовин у ґрунті, їх підкислення та погіршення якості виробленої продукції через підвищений вміст у ній нітратів. Натомість калійні та фосфорні добрива використовуються недостатньо: у 2008 р. вносилися міндобрива у співвідношенні N : P : K = 1 : 0,24 : 0,21, у 2010 р. – 1 : 0,2 : 0,17, тоді як оптимальним вважається співвідношення N : P : K = 1 : 0,9 : 0,7.

1.6. Екологічні проблеми землекористування

Результатом залучення землі як природного ресурсу до сільськогосподарського виробництва є зміна якісного складу ґрунтового покриву. Механічна та хімічна обробка ґрунтів, зміна їх цільового призначення, меліорація та інша господарська діяльність людини становлять антропогенне забруднення, наслідком якого є порушення природних характеристик ґрунтів. Воно може значно посилюватися під дією природних чинників, (вітру або водних потоків) і може знищити ґрунтовий покрив протягом років, а іноді днів.

В Україні значна площа сільгоспугідь піддається впливу вітрової та водної ерозій. Близько 1,7 млн га сільгоспугідь піддані від вітрової ерозії (дефляції). Найбільшої шкоди зазнають землі Запорізької, Луганської та Херсонської областей (табл. 15).

---

¹²Маракулін, П. П. Земля та раціональне її використання / За ред. О. А. Бугуцького. – К. : Урожай, 1983. – С. 25.

Таблиця 14

Внесення добрив у ґрунт сільгосппідприємствами під сільгоспкультури*

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Мінеральні добрива											
Усього внесено в поживних речовинах, тис. ц	2787	4010	3992	3790	5186	5579	6993	8965	10647	8868	10606
Удобрена площа під урожай, тис. га	4632	6388	6226	5752	7889	7756	9542	10927	12904	11513	12614
% удобреної площі	22	30	33	34	44	45	55	62	69	63	70
Внесено поживних речовин на 1 га, кг											
Посівної площі	13	19	21	22	29	32	40	51	57	48	58
у тому числі азотних	10	15	17	16	20	22	27	33	40	35	42
калійних	1	1	1	2	4	4	6	8	8	6	9
фосфорних	2	3	3	4	5	6	7	10	9	7	7
Удобреної площі	60	63	64	66	66	72	73	82	83	77	84
Органічні добрива											
Усього внесено тис. т	28410	26535	22685	17449	15083	13246	13027	11911	10466	10433	9874
Удобрена площа, тис. га	715	709	659	551	531	465	487	464	456	461	406
% удобреної площі	3,3	3,4	3,5	3,2	3	2,7	2,8	2,6	2,5	2,5	2,2
Внесено поживних речовин на 1 га, т											
Посівної площі	1,3	1,3	1,2	1	0,8	0,8	0,7	0,7	0,6	0,6	0,5
Удобреної площі	40	37	34	32	28	29	27	26	23	23	24

*Джерело: Внесення мінеральних та органічних добрив під урожай сільськогосподарських культур у 2010 р. : стат. бюл. / Державна служба статистики України. – К., 2011. – 52 с.

Таблиця 15

**Площа кам'янистих сільгоспугідь та земель,
що піддаються вітровій ерозії, тис. га***

	Усього	У тому числі				Площа земель, що піддаються вітровій ерозії	З них		
		мало кам'яністі	помірно кам'яністі	багато кам'яністі	дуже кам'яністі		слабо еродовані	середньо еродовані	сильно еродовані
Україна	574,8	323,7	164,3	77,6	9,2	1662,8	1411,7	189,7	61,4
АР Крим	206,8	117	69,5	18,2	2,1	190,2	173,3	15,1	1,8
Вінницька	2,2	0,3	0,8	1	0,1	0,1	–	0,1	–
Волинська	–	–	–	–	–	1,7	1,1	0,5	0,1
Дніпропетровська	0,3	0,3	–	–	–	16,8	9	6,5	1,3
Донецька	42,5	23,2	10,5	8,1	0,7	–	–	–	–
Житомирська	13	5,3	4,6	2,7	0,4	3,9	1,9	1,6	0,4
Закарпатська	87,9	58,7	26,5	2,2	0,5	–	–	–	–
Запорізька	2,5	1,3	0,4	0,8	–	413,7	307,2	92,4	14,1
Івано-Франківська	55,5	32,4	14,9	7,1	1,1	–	–	–	–
Київська	–	–	–	–	–	72,6	40,9	16,7	15
Кіровоградська	0,5	–	–	–	0,5	–	–	–	–
Луганська	41,7	28	11,7	1,9	0,1	386,8	350,4	15,7	20,7
Львівська	11,9	7,1	4	0,3	0,5	41,9	20,3	19,3	2,3
Миколаївська	27,7	24,7	2,2	0,7	0,1	45,8	45,1	0,7	–
Одеська	14,5	1,3	1,8	9,5	1,9	1,2	0,4	0,4	0,4
Полтавська	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Рівненська	13,1	10,5	1,8	0,8	–	6,1	4,5	1,4	0,2
Сумська	–	–	–	–	–	26,7	21,5	4,3	0,9
Тернопільська	19,1	2,4	1,5	14,4	0,8	–	–	–	–
Харківська	0,8	0,8	–	–	–	70,7	70,6	0,1	–
Херсонська	2,6	1,7	–	0,9	–	366,4	348,1	14,2	4,1
Хмельницька	10,7	4,6	5,4	0,6	0,1	–	–	–	–
Черкаська	0,1	–	–	–	0,1	3,1	2,3	0,7	0,1
Чернівецька	15,7	1,2	7	7,5	–	–	–	–	–
Чернігівська	–	–	–	–	–	15,1	15,1	–	–

* Джерело: Довкілля України : стат. зб. за 2004 р. / Державний комітет статисти-ки України: під загальним керівництвом Ю. М. Остапчука. – К. – 2005. – 260 с.

Площа сільськогосподарських угідь, підданих водній ерозії, тис га *

	Загальна площа (на 01.01.96 р.)	У тому числі обстежена площа ґрунтів	Піддані сумісній дії водної та вітрової ерозії	Піддані водній ерозії (змиті)			
				всього	у тому числі		
					слабо	середньо	сильно
Україна	41195,6	38310,7	2056,2	13284,2	8833,7	3218,1	1232,4
АР Крим	1770,7	1683	47,9	247,2	181,3	52,8	13,1
Вінницька	2017	1807,9	–	743,8	570,6	135,1	38,1
Волинська	1051,3	968,1	–	105,2	59	32	14,2
Дніпропетровська	2493,2	2243	0,3	1000,8	792,7	163	45,1
Донецька	2038,1	1892,1	1355,9	1355,9	810,8	366,6	178,5
Житомирська	1544,4	1307,2	–	63,6	39,3	16,7	7,6
Закарпатська	456,8	387,5	–	37,6	25,1	9	3,5
Запорізька	2239,4	2085,8	106	799	378,8	238,8	181,4
Івано-Франківська	627,6	485,4	–	135,9	72,1	42,7	21,1
Київська	1670,3	1494,4	–	173,9	98,5	38,4	37
Кіровоградська	2027,1	1887	–	1029,1	701,7	250,1	77,3
Луганська	1915,3	1809,4	506,7	1215,3	960,8	207,8	46,7
Львівська	1256,7	1239	0,5	300,6	168,9	92,1	39,6
Миколаївська	1991,9	1907	–	938,3	569,4	294,1	74,8
Одеська	2560,6	2425,08	0,4	1241,1	807,6	314,6	118,9
Полтавська	2174,2	2015,4	38,3	355,6	267,3	67,2	21,1
Рівненська	915,3	878,4	–	159,6	70,2	44,2	45,2
Сумська	1703,9	1595,9	–	305,1	241,2	54,8	9,1
Тернопільська	1054,4	947,3	–	391,2	235,1	111,6	44,5
Харківська	2410	2259,6	–	1121,4	853,1	217,3	51
Херсонська	1957,2	1890,6	–	264,3	180,1	60,3	23,9
Хмельницька	1560,8	1461,5	–	664,2	380,7	244,7	38,8
Черкаська	1451,5	1288,2	0,2	361,9	219,4	87	55,5
Чернівецька	471,2	402,8	–	200,3	103,5	57,2	39,6
Чернігівська	2105,6	1927	–	65,3	41,7	16,9	6,7

* Джерело: Довкілля України : стат. зб. за 2004 р. / Державний комітет статистики України: під загальним керівництвом Ю. М. Остапчука. – К. – 2005. – 260 с.

Водна ерозія охоплює 13,3 млн га сільськогосподарських угідь, або понад 32 % їх загальної площі. Найбільші площі угідь, підданих водній ерозії, знаходяться у Донецькій, Одеській і Луганській областях – 1355,9, 1241,1 і 1215,3 тис. га відповідно (табл. 16). Крім того, понад 2 млн га земель піддані сумісній дії водної та вітрової ерозій. Сумарні втрати гумусу через мінералізацію (окислювальна деструкція) й ерозію ґрунтів щорічно становлять 32-33 млн т, що еквівалентно 320-330 млн т органічних добрив, а еколого-економічні збитки внаслідок ерозії ґрунтів перевищують 9,1 млрд грн¹³.

Унаслідок зменшення фінансування протиерозійних заходів відбувається скорочення заходів щодо охорони земель (табл. 17).

Таблиця 17

**Здійснення заходів щодо охорони земель
земельними відділами Держкомзему***

	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд	–	–	–	–	–	–	–
вали, вали-канави, км	135,2	9,3	3,6	8,6	7,3	8	0,5
вали-тераси, км	5,4	10,9	6,6	2,3	2,4	2,3	0,7
вали-дороги, км	16,2	2,2	1,1	2,2	1,3	1,1	2,5
протиерозійні ставки (накопичувачі твердого стоку), га	177	24	7	1,5	2	1,8	0
водоскидні споруди, шт.	51	18	2	2	1	1,6	9
берегоукріплення, км	1	4,7	3,9	4,2	4,2	1,2	7,6
Залуження сильно деградованої і забрудненої шкідливими речовинами ріллі, га	12785	14974	6341,5	8929,9	6212,3	6021,8	3805,9

* Джерело: Довкілля України : стат. зб. за 2009 р. / Державний комітет статистики України: під загальним керівництвом Ю. М. Остапчука. – К. – 2010. – С. 94.

Значного негативного впливу зазнає екологія ґрунтового покриву через наслідки аварії на Чорнобильській АЕС. Радіонуклідами забруднено понад 4,5 млн га земель у 74 регіонах 11 областях, у тому числі 3,1 млн га орних земель. Із використання вилучено 119 тис. га сіль-

¹³Волошин, Г. О. Наукові основи раціонального використання земель та виведення з інтенсивного обробітку деградованих і малопродуктивних земель / Г. О. Волошин // Землевпорядний вісник. – 2002. – № 3. – С. 34.

ськогосподарських угідь, зокрема 65 тис. га ріллі. Дослідження ґрунтів на радіоактивне забруднення показало, що в 12 областях України радіоактивним цезієм забруднено 8,5 млн га сільгоспугідь, що негативно позначається на якості сільськогосподарської продукції. Крім того, має місце й велике стронцієве забруднення. Площа сільськогосподарських угідь, забруднених радіоактивним стронцієм, становить 8,5 млн га й охоплює 12 областей України, саме тих, де було здійснено великомасштабні роботи з осушення заболочених і перезволожених земель¹⁴. Зважаючи на значний рівень забруднення, на таких землях запроваджені системи землеробства з урахуванням заходів щодо дезактивації забруднення ґрунтів.

1.7. Системні чинники гальмування розвитку аграрного виробництва в Україні

Відзначені тенденції розвитку аграрного виробництва свідчать про nereформованість аграрного сектору України, відсутність цілеспрямованих заходів державної політики, спрямованих на забезпечення стабільності власного продовольчого ринку та використання потенційних вигод від зростання присутності України на світових ринках продовольства. Чинники гальмування розвитку аграрного виробництва полягають у такому.

Недостатня реалізація природно-кліматичного та трудового потенціалу в Україні. За рівнем забезпеченості сільськогосподарськими угіддями (0,9 га на одного мешканця) Україна серед європейських країн поступається лише Республіці Білорусь – 0,96 га на одну особу, а за забезпеченістю ріллею (0,7 га на одну особу) випереджає всі країни Європи. Серед країн світу за цим показником Україна поступається лише Канаді (1,43 га) та РФ (0,85 га) ріллі на одну особу. При цьому 73 % ріллі України становлять найродючіші чорноземи та лучно-чорноземні ґрунти. Потенційна здатність вітчизняних земель до продовольчого забезпечення, за оцінками різних експертів, знаходиться у межах від 150 до 500 млн осіб. Ураховуючи великий потенціал земель сільськогосподарського призначення, аграрне виробництво в Україні залишається серед провідних галузей економіки та забезпечує близько 8,2 % ВВП, що майже удвічі перевищує середньоєвропейський рівень¹⁵.

---

¹⁴Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні. – К. : Вид-во Раєвського, 1997. – С. 66.

¹⁵Юрченко, А. Д. Сучасна земельна політика України / А. Д. Юрченко, Л. Д. Греков, А. М. Мірошниченко, А. В. Кузьмін. – К. : Інтертехнологія, 2009. – 260 с.

*Нерозвиненість інфраструктури заготівлі та збуту сільгоспро-
дукції*, що обумовлює значні втрати сільськогосподарської продукції
під час зберігання та транспортування продукції. Загальний обсяг по-
тужностей зі зберігання зерна в Україні становить близько 30 млн т,
з яких 6 млн т – потужності ДАК «Хліб України». Таким чином, при
валовому виробництві зернових у межах 35–50 млн т дефіцит елева-
торних потужностей становитиме 5–20 млн т. Значна частина елевато-
рів, збудованих ще за радянських часів, має застаріле обладнання та не
відповідає сучасним вимогам до зберігання зернових¹⁶.

*Низька економічна ефективність використання сільськогосподар-
ських угідь.* Так, якщо у 1990 р. площа сільськогосподарських угідь ста-
новила 42030 тис. га, і було вироблено валової продукції сільського гос-
подарства на суму 145,9 млрд грн (у порівняних цінах 2005 р.), у 2010 р.
при скороченні сільськогосподарських угідь на 454 тис. га (на 1,1 %),
виробництво валової продукції зменшилося на 45,4 млрд грн (на 30 %)
(рис. 8).

**Рис. 8. Динаміка виробництва продукції сільського господарства
(у порівняних цінах 2005 р.)**

¹⁶[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://agroprime.com.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=18&Itemid=35

Збільшення собівартості і вирощування, і реалізації сільськогосподарської продукції через випереджальне (порівняно з аграрними цінами) зростання цін на паливно-мастильні матеріали, мінеральні та органічні добрива, сільгоспмашини, засоби захисту рослин тощо.

Низький рівень матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств, їх низька капіталоозброєність та капіталооснащеність, що перешкоджає прискоренню оновлення їх матеріально-технічної бази та не сприяє нарощуванню виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції, зростанню ефективності аграрної галузі.

Зменшення засівів орних земель. Якщо у 1990 р. було засіяно 97 % ріллі, то у 2009 р. – 83,1 %. Окрім 1523 тис. га чистих парів, в Україні не обробляється 12,2 % ріллі, що становить близько 3,9 млн га (табл. 18). Для порівняння: загальна площа ріллі Великої Британії становить 5,7 млн га, Італії – 8,0 млн га, Угорщини – 4,6 млн га¹⁷.

Таблиця 18

Динаміка використання орних земель в Україні, тис. га

	1990	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2008	2009
Рілля*	33400	31400	32563,6	32537,1	32544,1	32480,2	32482,2	32473,4	32478,4
Уся посівна площа**	32406	27173	27928	27539	25081	26752	26044	27133	26990
% від площі ріллі	97	86,5	85,8	84,6	77,1	82,4	80,2	83,6	83,1
Чисті пари**	1427	3213	2712	2692	3509	2330	2428	1413	1523
% до площі ріллі	4,3	10,2	8,3	8,3	10,8	7,2	7,5	4,4	4,7
Не обробляється ріллі	–	1014	2345,2	2737,3	4358,9	3830,9	4419,9	4261,9	3965,4
%	–	3,2	5,9	7,1	12,1	10,5	12,3	12,1	12,2

* Джерело: за даними Державного земельного кадастру

** Джерело: за даними Держкомстату України

Високий рівень процентних ставок за кредитами банків. За даними НБУ, у квітні 2011 р. процентні ставки за кредитами для сільського господарства становили 13,6 % при середньому в економіці України рівні 12,2 %. Через низький рівень оплати праці гострою проблемою для агросектору є нестача кваліфікованих кадрів.

Недостатній рівень організаційного та фінансового забезпечення державних закупівель життєво важливих продуктів харчування та їх

¹⁷Юрченко, А. Д. Сучасна земельна політика України / А. Д. Юрченко, Л. Д. Греков, А. М. Мірошниченко, А. В. Кузьмін. – К. : Інтертехнологія, 2009. – 260 с.

неефективне використання аграрним фондом, що не сприяють «згладжуванню» цінкових коливань протягом року.

Кризові явища у тваринництві, про що свідчить скорочення поголів'я великої рогатої худоби та зменшення виробництва молока. Основна частина продукції тваринництва виробляється дрібними селянськими господарствами, які не мають можливостей застосовувати сучасні технології виробництва продукції, що зумовлює низьку якість і невідповідність міжнародним санітарним нормам та стандартам якості (зокрема нормам ЄС) вітчизняної тваринницької продукції.

Відсутність цілісного прозорого ринку сільгосппродукції (насамперед зерна), що призводить до циклічних цінкових сплесків і непаритетного розподілу прибутків між сільськогосподарськими товаровиробниками та торговельними компаніями. Непрозорі «правила гри» створюють можливість монопольних змов і спекулятивних дій з боку торговельних посередників, наслідком чого є зростання цін на продовольство.

Парцеляція земель сільськогосподарського призначення в результаті реформування земельних відносин (зокрема майже 85 % фермерів господарюють на земельних ділянках розміром до 100 га), тоді як ефективно ведення сільськогосподарської діяльності в ринкових умовах може забезпечити лише крупнотоварне виробництво.

Низький рівень інвестування сільськогосподарської галузі через значну кількість збиткових підприємств і низький рівень норми прибутку сільськогосподарського виробництва порівняно з іншими секторами економіки, повільний оборот виробничого капіталу, зумовлений великою різницею між часом виробництва та робочим періодом, незахищеність прав інвесторів, що не сприяє модернізації АПК і нарощуванню обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Основним джерелом інвестування галузі залишаються власні кошти підприємств і організацій, частка яких у сукупних інвестиціях в основний капітал сільськогосподарства в середньому протягом 2001–2009 рр. становила 55–65 %. Частка кредитів фінансових установ знаходилася в межах 5–18 %, коштів державного та місцевого бюджетів – 4–8 %, іноземних надходжень – 3–6 %, інших інвесторів (якими є переважно великі агропромислові структури) – в межах 7–10 %.

Невідповідність вітчизняної продукції сільськогосподарства міжнародним стандартам якості та санітарним нормам в умовах зовнішньоторговельної лібералізації, пов'язаної зі вступом України до СОТ та очікуваним утворенням ЗВТ з Європейським Союзом, що може призвести до витіснення вітчизняної сільськогосподарської продукції імпортною на внутрішньому ринку, обмеження або заборони її доступу на ринки іноземних держав, особливо на ринки ЄС.

Високе техногенне та антропогенне навантаження на ґрунти, яке посилюється дією природних чинників, що знижує якість ґрунтового покриву, посилює ерозійні процеси та призводить до недобору валових зборів сільськогосподарських культур, зниження їх урожайності.

Високий рівень освоєності сільгоспугідь, що збільшує навантаження на землі і призводить до погіршення їх якісного стану, а також екстенсивний ґрунтовиснажливий спосіб ведення землеробства.

Незавершеність реформування земельних відносин. Мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення стримує формування та розвиток господарств на основі концентрації земельної власності в оптимальних розмірах у ефективних власників. Унаслідок цього в сільськогосподарському виробництві переважають дрібні особисті селянські господарства, що не мають можливостей застосування сучасної сільськогосподарської техніки та нових технологій.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. Оцінка загроз та індикаторів продовольчої безпеки держави

Ефективне аграрне виробництво є основою забезпечення продовольчої безпеки держави, задоволення населення основними продуктами харчування в достатній кількості та різного асортименту. Проблеми розвитку аграрного сектору, актуальні тенденції цінової світової кон'юнктури на продовольчі ресурси, недостатня увага держави до проблем галузі створюють передумови для виникнення кризових явищ у забезпеченні населення продуктами харчування.

Продовольча безпека – це рівень продовольчого забезпечення населення, що гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави¹⁸.

Законом України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-IV (ст. 7) виділено *критичний стан із продовольчим забезпеченням населення* загрозою національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері.

---

¹⁸Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена Наказом Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60.

Основними загрозами продовольчій безпеці України є:

- незбалансоване споживання продуктів харчування населенням;
- низький рівень споживання продуктів тваринного походження в енергетичному раціоні населення;
- висока частка витрат домогосподарств на продукти харчування у структурі їх загальних витрат;
- висока диференціація вартості харчування за соціальними групами;
- низька ємність внутрішнього ринку за окремими продуктами харчування;
- імпортозалежність країни за окремим продуктом;
- сировинний характер експорту сільськогосподарської продукції;
- зростання цін на сільськогосподарську продукцію на внутрішньому ринку;
- повільне запровадження міжнародних стандартів і систем якості продуктів харчування;
- відсутність контролю за безпечністю продуктів харчування.

Вплив загроз на соціально-економічний розвиток визначається системою індикаторів продовольчої безпеки. Нижче наведено окремі загрози продовольчій безпеці держави та індикатори (показники)¹⁹ для їх оцінки.

Незбалансоване споживання продуктів харчування населенням. Баланс споживання основних продуктів харчування (табл. 19) свідчить, що у 2010 р. в Україні за більшістю основних видів продовольства фактичне споживання знаходилося нижче раціональних норм. Найбільше відставання від раціонального споживання спостерігалося щодо плодів, ягід і винограду – на 46 %, молока та молокопродуктів – на 46 %, м'яса та м'ясопродуктів – на 35 %, риби та рибопродуктів – на 28 %.

За трьома продовольчими групами, а саме: хліб і хлібопродукти, картопля, олія рослинна всіх видів фактичне споживання перевищило раціональну норму. Таке перевищення є свідченням незбалансованості харчування населення, яке намагається забезпечити власні потреби за рахунок економічно доступніших продуктів.

Низький рівень споживання продуктів тваринного походження в раціоні населення. Основну частину калорій українці споживають разом із продукцією рослинного походження (рис. 9), натомість 27,1 % середньодобового раціону забезпечується за рахунок споживання продукції тваринного походження, що удвічі нижче за встановлений пороговий критерій (55 %).

---

¹⁹Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2009 р. Міністерства економічного розвитку і торгівлі України.

Показник достатності споживання продуктів харчування (на особу на рік), кг

	Раціональна норма	Фактичне споживання у 2010 р.*	Показник достатності споживання*
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	101	110,8	1,10
М'ясо і м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо)	80	52	0,65
Молоко і молокопродукти (у перерахунку на молоко)	380	205,4	0,54
Риба і рибопродукти	20	14,5	0,72
Яйця (шт.)	290	290	1
Овочі та баштанні	161	149	0,93
Плоди, ягоди та виноград	90	48,2	0,54
Картопля	124	130	1,05
Цукор	38	38	1
Олія рослинна всіх видів	13	15,2	1,17

*Очікуване значення

Висока частка витрат домогосподарств на продукти харчування у структурі їх загальних витрат. Індикатор доступності продуктів харчування у 2009 р. становив 51,8 % при граничному критерії 60 % (2009 р. сукупні витрати домогосподарств становили 2754,08 грн. на місяць, з яких на харчування витрачалося 1426,1 грн на місяць).

У загальній структурі витрат на продукти харчування найвищу питому вагу займають витрати на: м'ясо і м'ясопродукти – 25 % (358,7 грн на домогосподарство), овочі (у т. ч. картопля) – 14 % (195,2 грн), хліб і хлібопродукти – 13 % (185,2 грн), молоко і молочні продукти – 12 % (167,9 грн).

Низька ємність внутрішнього ринку за окремими продуктами харчування. В Україні триває тенденція зменшення обсягів споживання населенням окремих продуктів харчування (табл. 20). Так, зниження середньодушового споживання призвело до скорочення ємності внутрішнього ринку за шістьма основними групами продовольства, а саме: хліб і хлібопродукти, молоко і молокопродукти, риба і рибопродукти, картопля, цукор та олія рослинна всіх видів. Негативною тенденцією 2010 р. є зменшення в раціоні населення тих видів продовольства, споживання яких найбільше відстає від раціональних норм (молочні та рибні продукти).

Рис. 9. Динаміка калорійності середньодобового споживання продуктів харчування населенням України в розрахунку на одну особу

Імпортозалежність країни за окремим продуктом. Найбільш вразливими позиціями щодо імпортозалежності є позиції «риба і рибопродукти», «плоди, ягоди та виноград», «олія рослинна всіх видів», частка імпорту за цими групами у загальному споживанні відповідно становить 68,3%; 53,8% та 49,4% при 30-відсотковому пороговому критерії цього індикатора (табл. 21).

Висока диференціація вартості харчування за соціальними групами. У 2009 р. 20% домогосподарств з найбільшими доходами в середньому витрачали на харчування 1732,9 грн на місяць, а 20% домогосподарств з найменшими доходами – 1256,32 грн. Коефіцієнт диференціації вартості харчування за соціальними групами був високим і становив 1,38.

Оцінка ємності внутрішнього ринку, тис. т

	Ємність внутрішнього ринку (за даними Держкомстату)		2010 р., у % до 2009 р.
	2010 р.*	2009 р.	
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	5090	5145,1	98,9
М'ясо і м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо)	2385	2290	104,1
Молоко і молокопродукти (у перерахунку на молоко)	9428	9780,1	96,4
Риба і рибопродукти	667	696,9	95,7
Яйця (млн шт.)	13303	12503,6	106,4
Овочі та баштанні	6610	6311,8	104,7
Плоди, ягоди та виноград	2202	2100,7	104,8
Картопля	5850	6125,8	95,5
Цукор	1699	1745	97,4
Олія рослинна всіх видів	670	711,3	94,2

*За попередніми даними

Сировинний характер експорту сільськогосподарської продукції. За період економічного зростання не відбулося поліпшення структури експорту аграрної та продовольчої продукції з України. У загальній структурі експорту сільськогосподарської та харчової продукції частка 16–24 позицій УКТ ЗЕД (готова харчова продукція) у 2010 р. становила 25,9 %, тоді як частка 1–24 позицій УКТ ЗЕД (сільськогосподарська продукція) – 47,8 % (табл. 22).

Зростання цін на сільськогосподарську продукцію на внутрішньому ринку, що негативно впливає на загальний рівень інфляції. За січень–квітень 2011 р. загальний індекс споживчих цін зріс на 8,1 %; продукти харчування та безалкогольні напої подорожчали на 6,8 %. При цьому ціни на хліб і хлібопродукти зросли на 17,3 %, на м'ясо і м'ясопродукти – 2,2 %, молоко – 6,3 %, сири – 5,9 %, масло – 12,9 %, олію – 17,4 %, рибу і рибопродукти – 3,4 %, фрукти – 9,6 %, овочі – 10,1 %, картоплю – 17,6 %, цукор – 0,6 %.

Таблиця 21

Імпортозалежність за групами продовольства у 2010 р., тис. т*

	Імпорт продуктів у перерахунку на основний продукт	Ємність внутрішнього ринку	Відсоток імпортозалежності
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	115,1	5145,1	2,26
М'ясо і м'ясопродукти (у перерахунку на м'ясо)	381	2290	16,6
Молоко і молокопродукти (у перерахунку на молоко)	256	9780,1	2,6
Риба і рибопродукти	476	696,9	68,3
Яйця (млн шт.)	122	12503,6	1
Овочі та баштанні	312	6311,8	4,9
Плоди, ягоди та виноград	1130	2100,7	53,8
Картопля	19	6125,8	0,3
Цукор	90	1745	5,2
Олія рослинна всіх видів	353	711,3	49,4

*За попередніми даними

Повільне запровадження міжнародних стандартів та систем якості продуктів харчування. В Україні більшість сільськогосподарської продукції виробляється невеликими приватними господарствами населення, які не лише фінансово, а й матеріально та технологічно обмежені щодо запровадження міжнародних стандартів якості продуктів харчування, оскільки процес одержання сертифікатів системи ISO є надзвичайно трудомістким та капіталозатратним.

Таким чином, як результат реалізації екстенсивної моделі розвитку аграрного сектору, більшість показників продовольчої безпеки України знаходиться за межами порогових значень (табл. 23).

Динаміка експорту сільськогосподарської та харчової продукції з України, у фактичних цінах

Показники	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
	У % до попереднього року								
Сільськогосподарська та харчова продукція (1–24)	131	114,4	127,1	124	109,4	132,6	173,3	87,9	104,4
у т. ч. сільгосппродукція (1–14)	130,7	84,6	140,7	136	96,7	105,4	257,2	88,5	84,3
у т. ч. продукція тваринництва (1–5)	83,5	137,8	123,9	112,9	54,2	188,4	104,9	76,1	129,4
продукція ослинництва (6–14)	161,7	66,5	152,3	149,2	115,1	88,5	323,1	90,3	70,9
Жири і масла тваринного і рослинного походження (15)	151,8	163,3	97,7	107,6	165,4	176,9	113,3	92,3	145,7
Готова харчова продукція (16–24)	121,3	165,5	126,1	113,2	107,9	150,3	122,5	82,9	123,1
Довідково: експорт товарів у цілому	110,4	128,5	141,6	105	112,1	128,4	135,8	59,3	129,6
У % до загального експорту сільськогосподарської продукції									
Сільськогосподарська та харчова продукція (1–24)	100	100	100	100	100	100	100	100	100
у т. ч. Сільгосппродукція (1–14)	62,8	46,5	51,4	56,4	49,8	39,3	58,8	59,2	47,8
у т. ч. продукція тваринництва (1–5)	15,9	19,2	18,7	17	8,4	11,9	7,3	6,3	7,8
продукція ослинництва (6–14)	46,9	27,3	32,7	39,4	41,4	27,5	51,5	52,9	40
Жири і масла тваринного і рослинного походження (15)	14,3	20,5	15,7	13,6	20,6	27,3	18	18,9	26,3
Готова харчова продукція (16–24)	22,9	33,1	32,9	30	29,6	33,3	23,2	21,9	25,9

Індикатори та порогові значення індикаторів стану продовольчої безпеки України

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення *	Фактичне значення			
			2007	2008	2009	2010**
1	Добова калорійність харчування людини, тис. ккал	не менше 2,5	2,9	3	2,9	–
2	Споживання м'яса і м'ясопродуктів (за рік/особа), кг	не менше 80	45,7	43,1	49,7	52
3	Споживання молока і молочних продуктів (за рік/особа), кг	не менше 380	224,6	225,2	212,4	205,6
4	Споживання яєць (за рік/особа), шт.	не менше 290	252	245	272	290
5	Споживання риби і рибопродуктів (за рік/особа), кг	не менше 20	15,3	14,3	15,1	14,5
6	Споживання цукру (за рік/особа), кг	не менше 38	40	39,9	37,9	37
7	Споживання олії та інших рослинних жирів (за рік/особа), кг	не менше 13	14,3	14,4	15,4	14,6
8	Споживання картоплі (за рік/особа), кг	не менше 124	130,4	135,0	133	127,5
9	Споживання овочів та баштанних (за рік/особа), кг	не менше 161	118,4	119,5	137,1	144,1
10	Споживання фруктів, ягід, горіхів і винограду (без переробки на вино) (за рік/особа), кг	не менше 90	42,1	41,1	45,6	–
11	Споживання хліба і хлібопродуктів (за рік/особа), кг	не менше 101	115,9	120	111,7	111
12	Рівень перехідних запасів зерна, % від річного споживання	не менше 17	6,7	23	22	16,3
13	Виробництво зерна на одну особу за рік, т	не менше 0,8	0,6	1,1	0,9	–
14	Індикатор доступності продуктів харчування, %	не більше 60	53,2	50,8	51,8	–

*Порогові значення індикаторів стану продовольчої безпеки держави визначено Методикою розрахунку рівня екологічної безпеки України, затвердженою Наказом Міністерства економіки України від 02.03.2007 р. № 60

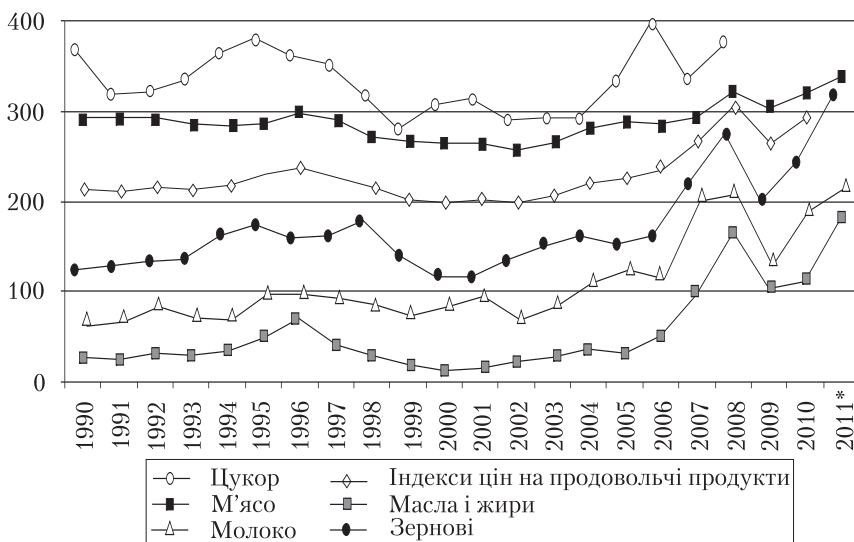
**За попередніми даними

2.2. Тенденції світової динаміки цін на продовольчі ресурси та виклики для України

Проблема продовольчої безпеки має багато аспектів, зокрема глобальний світовий, пов'язаний з диспропорціями розвитку продовольчого господарства окремих регіонів і держав, зростанням світових цін і наявністю значних груп населення, що харчуються неповноцінно або взагалі голодують.

За даними Організації з питань продовольства та сільського господарства ООН (FAO), за останнє десятиріччя світові ціни на продовольчі продукти зросли понад удвічі (рис. 10).

Рис. 10. Динаміка індексу цін на продовольчі ресурси у світі (2002–2004 рр. = 100 %) ²⁰

*I квартал

Якщо в грудні 2009 р. загальний індекс цін на продовольчі продукти становив 177,9 % (на цукор – 334,0 %, масла і жири – 169,3 %, зернові – 171,1 %, молоко – 215,6 %, м'ясо – 136,1 %), то у квітні 2011 р. він

²⁰[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/ru/>

зріс до 232,1 %, при цьому індекс цін на цукор становив 347,8 %, масла і жири – 259,1 %, зернові – 265,1 %, молоко – 228,7 %, м'ясо – 172,8 %.

Довідково: Індекс цін на продовольство, який розраховується фахівцями FAO, складається із середньої величини індексів цін на п'ять товарних груп (м'ясо, молоко, зернові, масла і жири, цукор), зважених за середньою часткою експорту в торгівлі кожною групою товарів у 2002–2004 рр. У загальний індекс включаються опубліковані ціни на 55 товарів, розглянутих фахівцями FAO по товарах у якості представницьких міжнародних цін на продовольчі товари.

Об'єктивними причинами світової тенденції підвищення цін на ринках агропродукції є такі.

1. *Населення планети постійно збільшується стрімкими темпами.* Так, якщо у 1990 р. чисельність населення світу становила 5,26 млрд осіб, то вже у 2009 р. – 6,6 млрд. При цьому останнім часом 90 % приросту населення припадає на слаборозвинені країни. Серед регіонів за народжуваністю лідирує Африка (45 новонароджених на 1 тис. населення), друге місце посідає Латинська Америка (31 новонароджений), третє – Азія (29 осіб)²¹.

2. *Триває тенденція зменшення площ, придатних для обробки сільськогосподарських культур.* У сільськогосподарському обробітку у світі перебуває 4810 млн га земель (у т. ч. рілля – 1340 млн га, луки і пасовища – 365 млн га). Найбільшими розмірами ріллі володіють США (185 млн га), Індія (160 млн га), РФ (134 млн га), Китай (95 млн га), Канада (46 млн га), Казахстан (36 млн га) та Україна (32 млн га). При цьому Земля щороку втрачає від 5 до 10 млн га сільгоспугідь через погіршення навколишнього середовища, ще 19,5 млн га втрачається щороку через стрімкий розвиток промисловості та ринку нерухомості²².

3. *Скорочення пропозиції аграрної сировини, пов'язане з несприятливими погодними умовами, стихійними лихами в деяких країнах-виробниках.* Повідомлення про низькі врожаї пшениці в Росії, Україні, Казахстані та Канаді у 2010 р. призвели до стрімкого зростання цін на неї, які підвищилися на понад 70 % за два літніх місяці 2010 р.

4. *Збільшення обсягів вирощування зернових з метою вироблення біопалива.* Цей напрям підтримується, наприклад, урядом США, який надає значні субсидії своїм фермерським і сільськогосподарським ком-

²¹ Саблук, П. Т. Глобалізація і продовольство: монографія / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – С. 145.

²² Щороку Земля втрачає 30 млн га сільськогосподарських угідь – ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsmarket.com.ua/2010/10/10022592/shhoroku-zemlya-vtrachaye-30-milyoniv-gekta>

паніям для вирощування ними пшениці, кукурудзи, ріпаку. В ЄС передбачається відведення від 4 % до 13 % площ сільськогосподарських угідь на виробництво сировини для біопалива згідно з Директивою 2003/30/ЄС²³, у якій наголошується на необхідності заміни 5,75 % дизеля та бензину на транспорті та просування біопалива.

5. *Зростання споживання продуктів харчування в найнаселеніших країнах світу – Індії та Китаї* – внаслідок стрімкого зростання економік цих країн, що супроводжується збільшенням доходів населення та споживчого попиту. В кризовий період країни, що розвиваються, продемонстрували значно помірніші показники стагнації, або й зовсім уникли кризи.

6. *Політична нестабільність і страйки у країнах Північної Африки*. Наприклад, заворушення в Єгипті, що є експортером вуглеводнів, а також через Суецький канал забезпечує близько 6 % світового перевезення нафти, можуть спричинити підвищення цін на енергоресурси, що призведе до зростання цін на продовольства у світі.

7. *Нестабільність на світових фінансових ринках* у зв'язку з накопиченням бюджетних дефіцитів і загрозою виникнення дефолтів у деяких європейських країнах (Греції, Португалії, Іспанії). Для інвесторів ринки таких країн несуть загрози неповернення вкладених коштів, тому дедалі активнішим стає вкладення спекулятивних ресурсів у продовольство, попит на яке прогнозовано збільшуватиметься.

Загальносвітові тенденції розвитку аграрного сектору формуватимуть низку викликів для України у середньостроковій перспективі:

- наростання ресурсних дисбалансів у світі, зокрема дефіцит продовольства, стимулюватимуть зростання цін на продукцію аграрної галузі;
- актуальна на сьогодні модель захисту внутрішнього ринку України від цінових коливань (адміністративне регулювання цін, заборона або обмеження експорту тощо) не лише є неефективною в умовах відкритої ринкової економіки, але й демотивує аграрне виробництво як таке;
- висока інвестиційна привабливість аграрного виробництва сприятиме збільшенню конкуренції між країнами, що мають аналогічний Україні значний аграрний потенціал²⁴. Аграрна політика 2010 р., зокрема запровадження експортних обмежень, погіршила інвестиційний

---

²³[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lawgroup.com.ua/storage/npa/Energetica/Alternativ/ES/30_1.pdf

²⁴Аналітики Продовольчої сільськогосподарської організації ООН підраховали, що до 2050 р. інвестиції в агропромисловий сектор країн, що розвиваються, виростуть у 5 разів і складуть не менше 44 млрд дол. США на рік проти нинішніх 7,9 млрд дол. США.

імідж України та спровокувала витіснення національних операторів аграрного ринку із зарубіжних ринків;

- має задовольнятися потреба в технологізації аграрного виробництва: за підрахунками Асоціації «Український клуб аграрного бізнесу»²⁵, якщо у 2011 році Уряд не підтримає фінансово технічне переоснащення галузі, втрати внаслідок використання старих непродуктивних комбайнів і тракторів можуть сягнути 7,5 млрд грн;

- нерівномірність світового розвитку аграрного виробництва (зокрема через високий рівень субсидій у розвинених країнах і розміри інвестицій), викривлення конкурентної ситуації через поширення протекціоністських заходів, зростання відставання країн, що розвиваються, від світових лідерів;

- глобалізація переробної промисловості та трансфер виробництв (особливо в трудомістких галузях) із розвинених країн в країни, що розвиваються, збереже в ролі важливого джерела конкурентних переваг низькі витрати, що робить конкуренцію з боку ринків з низькими витратами й цінову конкуренцію одними з ключових зовнішньоекономічних ризиків.

Довідково: Щорічна підтримка та субсидії сільського господарства в розвинених країнах оцінюється у 300 млрд дол. США, що перевищує суму експорту сільськогосподарських товарів усіх країн, що розвиваються. Фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. вплинула на дотаційну складову сільськогосподарського сектору. Так, у 2009 р. частка державних субсидій у прибутках фермерів країн ОЕСР збільшилася. У середньому вона становила 22 % від загальної суми фермерських надходжень, що на 1 в. п. більше, ніж 2008 р. Таке зростання змінило тенденцію до зменшення частки державних субсидій у прибутках фермерів, що тривала з 2004 р. Найвідчутніше зростання державної підтримки (у % до загального прибутку) відбулося 2009 р. у Канаді (з 13 % до 20 %), Кореї (46 %/52 %), Норвегії (60 %/66 %) та Швейцарії (57 %/63 %). В усіх цих країнах головною причиною збільшення була цінова підтримка для молочних продуктів. У США державна підтримка фермерів в 2009 р. становила 10 % їхніх прибутків проти 8 % 2008 р.; в ЄС – 24 % проти 22 %. За експертними оцінками, повне скасування бартеру лише в торгівлі сільськогосподарськими товарами може привести до зростання доходів країн, що розвиваються, на 43 млрд дол. США щорічно.

---

²⁵*Аграрії* обіцяють мільярдні збитки, якщо уряд не допоможе з технікою [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua/news/2010/12/23/263421/>

РОЗДІЛ 3. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

На сьогодні для України головним пріоритетом забезпечення належного рівня продовольчої безпеки є насичення ринку власною сільськогосподарською та продовольчою продукцією. Цьому сприятиме запровадження складових стратегії аграрного протекціонізму. За оцінкою експертів, державна підтримка галузі є одним з пріоритетних аспектів вирішення проблеми продовольчої безпеки країни на сучасному етапі. Має бути переоцінено значимість АПК в економіці держави та внесено корективи до стратегії його реформування з урахуванням потреби зменшення рівня загроз продовольчій безпеці. Україна має створити дієвий механізм захисту своїх національних інтересів у відносинах з іншими державами під час вирішення продовольчих проблем²⁶.

В умовах посткризового відновлення економіки України необхідно забезпечити базу для стабільного розвитку аграрного виробництва, підвищити його конкурентоспроможність, подолати цінові диспропорції, посилити державну підтримку товаровиробників з використанням надбань європейського досвіду. Антикризові заходи необхідно поєднувати з розв'язанням завдань стратегічного характеру²⁷, що дозволить подолати диспропорції розвитку галузі. Пріоритетними напрямками розвитку аграрного сектору в контексті забезпечення продовольчої безпеки України мають бути такі.

• *Забезпечення ефективності внутрішнього ринку та цінового регулювання.* У зв'язку з посиленням дії чинників зростання цін на сільгоспродукцію конче необхідно розвинути інфраструктуру та посилити конкурентність ринку, що запобігатиме необґрунтованому підвищенню цін, зловживанню недобросовісними методами конкуренції, знижуватиме непродуктивні та накладні витрати виробників, а саме:

- запровадити механізми запобігання різким стрибкам цін через діяльність Аграрного фонду на ринку продовольства, здійснення закупівель до Держрезерву;
- активізувати відстеження та протидію проявам монопольної поведінки у сферах матеріально-технічного постачання агросек-

---

²⁶ Сухоруков, А. І. Національна економічна безпека / А. І. Сухоруков, С. З. Мошенський, О. М. Петрук / за ред. д. е. н., проф., Заслуженого економіста України А. І. Сухорукова. – Житомир: ПП «Рута», 2010. – 384 с. – С. 189.

²⁷ *Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери*: наук. доп. / за заг. ред. акад. НААН П. Т. Саблука. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 254–267.

тору, закупівлі сільгоспсировини, оптової і роздрібно торгівлі сільськогосподарською та харчовою продукцією;

- створити сприятливі умови для розвитку ринкової інфраструктури в агропромисловому комплексі, зокрема товарних бірж, оптових ринків сільськогосподарської та харчової продукції, заготівельних і збутових кооперативів та інших об'єднань, у тому числі за фінансової участі держави на загальнодержавному та місцевому рівнях;

- забезпечити розбудову транспортної та логістичної інфраструктури аграрного ринку («Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 р.» передбачено відновлення перевезень сільськогосподарської продукції річковим транспортом, виготовлення спеціалізованих великогабаритних автотранспортних засобів для сільськогосподарських вантажів, створення мережі кооперативних елеваторів, у т. ч. портів, за участю зернових трейдерів і держави на засадах асоційованого членства, підтримку розвитку інформаційних систем, створення умов для вільного доступу всіх учасників ринку до інформації, результатів аналізу та прогнозування тощо);

- продовжувати політику розвитку роздрібно мережі продажу продовольчої продукції виробниками;

- сформувати дієву систему контролю якості та безпеки сільськогосподарської продукції та продуктів харчування на підґрунті сучасних європейських норм і правил, впорядкування та зменшення частки стихійної торгівлі у загальному продажі сільгосппродукції.

- *Сприяння підвищенню ефективності та конкурентоспроможності агровиробництва, захисту інтересів вітчизняних товаровиробників на зовнішніх ринках.* Утримання конкурентних переваг українських агровиробників і на світовому, і на вітчизняному ринках вже у середньостроковому періоді вимагатиме суттєвого організаційного та технологічного оновлення виробництва, посилення його крупнотоварності та індустріалізації, приведення технологічних процесів у відповідність до міжнародних ветеринарних і фітосанітарних вимог тощо. Серед способів реалізації цих завдань:

- сприяння вертикальній інтеграції агропромислового сектору, інвестуванню капіталів переробних підприємств у розвиток їх сировинної бази;

- надання інформаційної та методичної підтримки інвестуванню в розвиток сільгоспвиробництва, спрощення процесів реєстрації аграрних інвестицій, надання гарантій землекористу-

вання інвесторам у період до скасування мораторію на продаж сільгоспземель;

- сприяння залученню інвестицій для переходу на інтенсивний тип розвитку сільського господарства шляхом комплексної механізації та автоматизації виробництва, запровадження ресурсозберігаючих технологій і біотехнологій, меліорації землі, вдосконалення організації праці та матеріального стимулювання, поглиблення спеціалізації виробництва та досягнення його раціональної концентрації;

- забезпечення прозорості та ефективності використання державної підтримки агропромислового комплексу шляхом оптимізації кількості та змісту державних цільових і бюджетних програм, концентрації їх на заходах «зеленої скрині» СОТ зі створенням відповідних механізмів використання цієї допомоги, поступового переходу від надання державної підтримки сільськогосподарським підприємствам до сприяння розвитку сільської місцевості, ринкової інфраструктури аграрного ринку, здійснення природоохоронних заходів і розвитку депресивних територій;

- сприяння організації на регіональному рівні системи професійної підготовки (у сферах аграрного виробництва та економіки агробізнесу) в професійно-технічних училищах і технікумах агропромислового комплексу, стажування в базових, найуспішніших аграрних господарствах;

- здійснення моніторингу світового та вітчизняного аграрного ринку, розроблення механізму виявлення й попередження зовнішніх і внутрішніх загроз продовольчій безпеці України.

- *Забезпечення цільового спрямування коштів від продажу сільгосппродукції на розвиток аграрного сектору економіки.* Має бути подолана тенденція, за якої через значне відставання в реформуванні аграрного сектору значна частка доходу від реалізації сільгосппродукції кінцевому споживачеві (особливо це стосується експорту) осідає у торговельно-посередницькому секторі та не використовується для розвитку виробництва. Цьому сприятимуть:

- стимулювання експорту продуктів сільськогосподарського походження з максимальним рівнем доданої вартості;

- зменшення числа посередників у процесах оптової та роздрібною реалізації продукції;

- спрощення можливостей укладання експортних контрактів безпосередньо сільгоспвиробниками (у т. ч. шляхом створення ними експортних асоціацій, надання цільових експортних кредитів тощо);

- перехід від квотування експорту сільгосппродукції до запровадження тимчасових експортних мит у відповідності з дозволеними СОТ режимами захисту внутрішнього ринку від надмірного експорту;
  - укладання багатосторонніх міждержавних торговельних угод щодо експорту Україною сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, в тому числі в межах участі у програмах міжнародної продовольчої допомоги;
  - посилення в системі посольств і дипломатичних місій України роботи економічних блоків щодо просування аграрної продукції на ринки іноземних країн.
- *Активізація інвестиційної діяльності у сільськогосподарському виробництві* має спрямовуватися на оновлення матеріально-технічної бази підприємств і запровадження новітніх технологій виробництва сільськогосподарської продукції на інноваційній основі, поліпшення інфраструктури аграрного виробництва. Першочерговими напрямками державної політики мають бути:
    - запровадження іпотечного кредитування сільськогосподарських виробників (після скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення);
    - створення сприятливих умов для залучення інвестицій на виробництво біопалива, екологічно чистої та органічної продукції, формування системи сільськогосподарських і обслуговуючих кооперативів;
    - розвиток мережі закладів, які надають консультаційні послуги щодо можливостей вкладення капіталів в АПК;
    - забезпечення контролю за виконанням державних цільових програм у сільському господарстві та використанням бюджетних коштів на їх реалізацію;
    - розроблення інвестиційних проектів з розбудови оптових ринків сільськогосподарської продукції та логістичної інфраструктури.
  - *Оновлення матеріально-технічної бази аграрних підприємств* сприятиме нарощуванню виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції та підвищенню рівня власної продовольчої безпеки, зростанню ефективності аграрної галузі як одного з основних локомотивів розвитку національної економіки. Для цього необхідно здійснити такі першочергові заходи:
    - запровадження механізмів пільгового довгострокового кредитування сільськогосподарських товаровиробників при придбанні ними сільськогосподарської техніки; виконанні по-

слуг сторонніми організаціями зі встановлення відповідного обладнання; будівництві тваринницьких комплексів (особливо м'ясо-молочного напрямку);

– сприяння залученню промислового капіталу в розвиток сільськогосподарського виробництва через формування вертикально інтегрованих агропромислових структур;

– сприяння кооперуванню сільськогосподарських підприємств у спільному придбанні сільськогосподарської техніки та її використанні; створення регіональних та місцевих об'єднань з надання техніки в операційну оренду для виконання певних технологічних операцій;

– розвиток лізингу в сільському господарстві через збільшення обсягів фінансування Національної акціонерної компанії «Укראгролізинг» для прискореного оновлення основних засобів аграрних підприємств;

– удосконалення механізму ціноутворення на продукцію сільського господарства за рахунок врахування норми прибутку та визнання землі складовою авансованою у виробництво основного капіталу, що передбачено міжнародними та вітчизняними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку та Податковим кодексом України.

• *Реформування земельних відносин і заснована на ньому перебудова всієї системи організації аграрного виробництва* мають особливе значення і щодо створення умов для ефективного використання потужного ресурсу зростання національної економіки, і щодо поліпшення умов життя та праці значного прошарку населення України. Принципами реформування земельних відносин і запровадження прозорого ринку землі мають бути:

– поступовість включення приватних сільськогосподарських угідь у ринковий обіг;

– диференційований підхід до соціальних груп суб'єктів земельного ринку, до їх участі в укладанні угод купівлі-продажу землі;

– чітке державне регулювання ринку землі, створення системи цінкових і податкових важелів впливу держави на ринковий обіг землі;

– обмеження спекулятивно-тіньових угод щодо земельних ділянок;

– першочерговість формування інструментів державної політики регулювання ефективності та напрямів використання земель сільгосппризначення.

• *Підвищення якості продуктів харчування та їх відповідності міжнародним стандартам* має забезпечити виробництво стандартизованої продукції сільського господарства та наповнення внутрішнього ринку високоякісними продуктами харчування. З цією метою доцільним буде:

- сприяння створенню незалежних сертифікованих центрів оцінки якості та безпечності продуктів харчування, які на основі відповідного аналізу мали б можливість маркувати продукцію відповідним знаком якості;
- адаптація вітчизняного законодавства до європейських санітарних і фітосанітарних вимог стосовно продуктів харчування та кормів, умов утримання тварин;
- удосконалення чинних і розроблення нових державних програм підтримки розвитку сільського господарства, насамперед тваринництва, що забезпечить формування високоефективних господарюючих структур, здатних виробляти високоякісну стандартизовану продукцію;
- удосконалення діяльності державних контролюючих органів з метою недопущення корупційних явищ у сфері сертифікації та стандартизації продуктів харчування. У своїй діяльності ці органи мають керуватися принципом прозорості, інформація щодо їх діяльності та якості сільськогосподарської продукції має бути доступною громадськості;
- забезпечення державного фінансування центрів стандартизації продуктів харчування в обсягах, необхідних для проведення планових і позапланових перевірок виробників продуктів харчування та місць реалізації останніх;
- стимулювання розвитку органічного виробництва сільськогосподарської продукції.

• *Охорона земель і підвищення родючості ґрунтів* мають спрямовуватися на стимулювання землекористувачів до ведення раціонального використання сільськогосподарських угідь, запровадження систем ґрунтозахисних систем ведення землеробства. Основними заходами державної політики у цьому напрямі мають бути:

- контроль за використанням та охороною земель сільськогосподарського призначення, що полягає у забезпеченні дотримання земельного законодавства при укладанні земельно-правових угод, запобіганні забрудненню земель і зниженню родючості ґрунтів, накладанні відповідальності (цивільної, адміністративної або кримінальної) за приховування від обліку та подання неповної інформації землекористувачами про стан угідь;

- запровадження альтернативних ресурсозберігаючих і безпечних технологій та систем землеробства, що дозволить землекористувачам знизити рівень забруднення земель і підвищити їх якість. Ідеться насамперед про екологічне землеробство із застосуванням ґрунтозахисних технологій;
- ведення екологічного моніторингу та контролю за ефективністю використання земельних ресурсів з метою своєчасного виявлення зміни якісного стану земель і властивостей ґрунтів унаслідок нераціонального їх використання; оцінка здійснення заходів щодо охорони земель, збереження та відтворення родючості ґрунтів; попередження негативного впливу на ґрунтовий покрив та усунення його наслідків;
- введення санкцій за неефективне сільськогосподарське землекористування, незаконне вилучення земель зі зміною їх цільового призначення, а також за застосування екологічно небезпечних технологій обробітку та вирощування сільгоспкультур, забруднення та/або засмічення земель, погіршення якості ґрунтового покриву.

ВИСНОВКИ

Аналіз основних показників економічної діяльності аграрного виробництва за 1990–2010 рр. свідчить, що за роки незалежності цей вид економічної діяльності не набув нових якісних стимулів для зростання. Виробництво валової продукції сільського господарства (у порівняльних цінах 2005 р.) за 1990–2010 рр. знизилося на 45,5 млрд грн, рослинництва – на 7,9 млрд грн, тваринництва – на 37,4 млрд грн, або на 31,1 %, 11,8 % і 47,2 % відповідно. Водночас, починаючи з 2000 р., було подолано негативну тенденцію постійного зниження виробництва валової продукції сільського господарства; приріст виробництва сільськогосподарської продукції у 2010 р. порівняно з 1999 р становив 41,6 %, у т. ч. рослинництва – 65,8 %, тваринництва – 17,7 %.

Структура виробництва сільськогосподарської продукції з початку земельної реформи значно змістилася у бік особистих селянських господарств. Останні вирощують майже 90 % овочів і картоплі від загального обсягу їх виробництва, утримують 66 % поголів'я великої рогатої худоби та 55 % поголів'я свиней. Поки що не виправдала себе фермерська форма господарювання: незважаючи на те, що пере-

важаючою організаційно-правовою формою господарювання на селі є фермерські господарства (частка яких у загальній кількості сільгосп-підприємств становить майже 74 %), фермери виробляють незначну частку валової продукції, особливо у тваринництві.

Забезпеченість сільського господарства України основними засобами є незадовільною, про що свідчить зменшення їх вартості у 2009 р. відносно 1996 р. на 88,9 % (тоді як в економіці України в цілому зменшення вартості основних засобів за цей період становило 30,9 %). Фактична наявність основних засобів з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь є значно нижчою за їх нормативну потребу, зокрема у рослинництві вона становить лише 14,3 %, у тваринництві – 14,7 %.

Основними чинниками, що негативно впливають на забезпеченість сільськогосподарських підприємств основними засобами, є повільне введення в дію нових потужностей для тваринницької галузі, зниження обсягів виробництва техніки у вітчизняному сільськогосподарському машинобудуванні у 2009 р. через фінансово-економічну кризу, зменшення обсягів внесення органічних добрив під сільгоспкультури.

В Україні гостро постають екологічні проблеми землекористування. Значна площа сільгоспугідь піддається впливу вітрової та водної ерозій. Близько 1,7 млн га сільгоспугідь піддані вітровій ерозії (дефляції). Найбільшої шкоди зазнають землі Запорізької, Луганської та Херсонської областей. Водна ерозія охоплює 13,3 млн. га сільськогосподарських угідь, або понад 32 % їх загальної площі. Найбільші площі угідь, підданих водній ерозії, знаходяться в Донецькій, Одеській і Луганській областях. Негативний вплив на екологію ґрунтового покриву спричинила аварія на Чорнобильській АЕС: радіонуклідами забруднено понад 4,5 млн га земель у 74 регіонах 11 областях, у тому числі 3,1 млн га орних земель.

Системними чинниками гальмування реформування аграрного виробництва є недостатня реалізація природно-кліматичного та трудового потенціалу в Україні; нерозвиненість інфраструктури заготівлі та збуту сільгосппродукції; низька економічна ефективність використання сільгоспугідь; зменшення засівів орних земель; збільшення собівартості і вирощування, і реалізації сільськогосподарської продукції; низький рівень матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств, їх низька капіталоозброєність і капіталооснащеність; високий рівень процентних ставок за кредитами банків; недостатній рівень організаційного та фінансового забезпечення державних закупівель життєво важливих продуктів харчування; кризові явища у тваринництві; відсутність цілісного прозорого ринку сільгосппродукції; парцеляція земель сільськогосподарського призначення; низький рівень

інвестування сільськогосподарської галузі; невідповідність вітчизняної продукції сільського господарства міжнародним стандартам якості та санітарним нормам; високе техногенне та антропогенне навантаження на ґрунти, що посилюється дією природних чинників; високий рівень освоєності сільгоспугідь; незавершеність реформування земельних відносин.

Ефективне аграрне виробництво є основою забезпечення продовольчої безпеки держави, задоволення населення продуктами харчування в достатній кількості та різного асортименту.

Загрозами продовольчій безпеці України на сучасному етапі є: недостатнє споживання продуктів харчування населенням; низький рівень споживання продуктів тваринного походження в енергетичному раціоні населення; висока частка витрат домогосподарств на продукти харчування у структурі їх загальних витрат; висока диференціація вартості харчування за соціальними групами; низька емісність внутрішнього ринку за окремими продуктами харчування; імпортозалежність країни за окремим продуктом; сировинний характер експорту сільськогосподарської продукції; зростання цін на сільськогосподарську продукцію на внутрішньому ринку; повільне запровадження міжнародних стандартів і систем якості продуктів харчування; відсутність контролю за безпечністю продуктів харчування.

Як результат реалізації екстенсивної моделі розвитку аграрного сектору, більшість показників продовольчої безпеки України знаходиться за межами порогових значень.

В умовах відкритості національної економіки останні світові тенденції щодо наростання дефіциту продовольства та зростання цін можуть розглядатися як потужний виклик для українського аграрного виробництва. Ці тенденції можуть діяти як активний стимул поживлення сільгоспвиробництва та експорту сільгосппродукції, джерело додаткових фінансових ресурсів для розвитку та капіталізації сектору, підґрунтя для розкриття вітчизняного аграрного потенціалу як важливої та досі недостатньо розкритої національної конкурентної переваги.

Загальносвітові та національні тенденції розвитку ринків сільгосппродукції обумовлюють необхідність прискорення процесів реформування аграрного сектору України, цілеспрямованих заходів державної політики, спрямованих на стабільність власного продовольчого ринку та використання потенційних вигод від зростання присутності України на світових ринках продовольства.

З цією метою необхідно здійснити низку заходів, а саме: забезпечити ефективність внутрішнього ринку та цінового регулювання; сприя-

ти підвищенню ефективності та конкурентоспроможності агровиробництва, захисту інтересів вітчизняних товаровиробників на зовнішніх ринках; забезпечити цільове спрямування коштів від продажу сільгосппродукції на розвиток аграрного сектору економіки; активізувати інвестиційну діяльність у сільськогосподарському виробництві; оновити матеріально-технічну базу аграрних підприємств; реформувати земельні відносини; підвищити якість продуктів харчування і забезпечити їх відповідність міжнародним стандартам; здійснювати охорону земель.

Додаток

**РОЗВИТОК АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА
ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

*Матеріали засідання
«круглого столу»*

23 червня 2011 року в конференц-залі Національного інституту стратегічних досліджень відбулося засідання «круглого столу» «Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України», під час якого було розглянуто тенденції та проблеми аграрного виробництва в Україні, а також пріоритети розвитку аграрного сектору в контексті завдань забезпечення продовольчої безпеки України. У дискусії взяли участь співробітники наукових та аналітичних установ, представники органів державної влади, неурядових організацій і засобів масової інформації.

В обговоренні взяли участь:

АРТЕМЧУК Оксана Іванівна	асистент президента Асоціації «Український клуб аграрного бізнесу»
БИСТРЯКОВ Ігор Костянтинович	завідувач відділу комплексної оцінки та управління природними ресурсами ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»
ВИСОЦЬКИЙ Тарас Миколайович	експерт аграрних ринків Асоціації «Український клуб аграрного бізнесу»
ВОРОБІЙОВ Станіслав Леонідович	старший науковий співробітник відділу секторальної економіки Національного інституту стратегічних досліджень
ГУРА Вікторія Леонідівна	аспірант кафедри підприємництва економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ДАЦІЙ Олександр Іванович	завідувач відділу сталого землекористування ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»
ДЕЙНЕКО Людмила Вікторівна	завідувач відділу промислової політики ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

ЕРМОЛАЄВ Андрій Васильович	директор Національного інституту стратегічних досліджень
ЖАЛІЛО Ярослав Анатолійович	перший заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, президент Центру антикризових досліджень
ЖМУЦЬКИЙ Володимир Вікторович	провідний експерт Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова
КОВАЛЬОВА Олена Вікторівна	провідний науковий співробітник відділу проблем галузевого та територіального управління ННЦ «Інститут аграрної економіки»
КОЗАК Ольга Анатоліївна	старший науковий співробітник відділу розвитку підприємництва і кооперації ННЦ «Інститут аграрної економіки»
КУПЧАК Павло Мирославович	старший науковий співробітник відділу промислової політики, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
МОЛДАВАН Любов Василівна	головний науковий співробітник відділу форм і методів господарювання в агропродовольчому комплексі ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
ПІМЕНОВА Олена Володимирівна	аспірант кафедри підприємництва економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
РУСАН Віталій Миколайович	завідувач сектору аграрних та земельних відносин відділу секторальної економіки Національного інституту стратегічних досліджень
САБЛУК Петро Трохимович	директор ННЦ «Інститут аграрної економіки»
СКОРОХОД Вадим Олександрович	старший консультант сектору аграрних та земельних відносин відділу секторальної економіки Національного інституту стратегічних досліджень

СОБКЕВИЧ Оксана Володимирівна	завідувач відділу секторальної економіки Національного інституту стратегічних досліджень
ХАРАЗШВІЛІ Юрій Миколайович	головний науковий співробітник відділу макроекономічного прогнозування та досліджень тіньової економіки Національного інституту стратегічних досліджень
ШЕЛУДЬКО Елла Ігорівна	старший науковий співробітник відділу промислової політики, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України
ШЛІХТА Валентин Михайлович	генеральний директор Українського державного науково-дослідного інституту «Ресурс»
ЮРЧЕНКО Анатолій Дмитрович	провідний науковий співробітник сектору аграрних та земельних відносин відділу секторальної економіки Національного інституту стратегічних досліджень
ЯРОСЛАВСЬКИЙ Олександр Миколайович	заступник генерального директора Української аграрної конфедерації
ЯЦУК Ігор Петрович	заступник Секретаря Ради національної безпеки і оборони України

Під час дискусії учасники обмінялися думками щодо головних проблем розвитку аграрного виробництва в Україні та шляхів їх вирішення, а також напрямів забезпечення продовольчої безпеки держави.

ЄРМОЛАЄВ Андрій Васильович,
*директор Національного інституту
стратегічних досліджень*

Доброго дня, шановні колеги! Щиро радий вітати вас на черговому засіданні «круглого столу». Тема нашої розмови непересічна для нашої держави. Уже 20 років тривають дискусії щодо майбутнього України як великої аграрної держави. І водночас усі ці роки ми постійно фіксуємо значну кількість накопичених проблем, пов'язаних зі станом агропромислового комплексу, з питаннями, що впливають на стан продовольчої безпеки, з невисоким рівнем реформованості цього сектору. А головне, і досі не визначені перспективи подальшого розвитку аграрного сектору на глобальному ринку. На сьогодні питання, пов'язані з реформою в АПК і земельною реформою, стоять на порядку денному. Це одна з актуальних позицій Програми реформ, що реалізується, починаючи з 2010 року, і стоїть у плані реформ на 2011 і 2012 роки. Тому поєднати проблематику, пов'язану з аналізом стану агропромислового комплексу, питаннями продовольчої безпеки та реформуванням цього сектору, – одне із завдань нашої сьогоднішньої зустрічі.

Якщо кілька років тому розмови про продовольчу кризу здавалися скоріше футурологічною гіпотезою, передбаченням, то сьогодні це реальні факти. Понад те, у процесі, що сьогодні розгортається на глобальному продовольчому ринку, є ознаки й певної координації, спроби управління цією кризою. Для країн, що позиціонують себе як потужні виробники аграрної продукції, це серйозний виклик, оскільки вплив зовнішнього ринку та зовнішніх гравців на внутрішню аграрну політику, розміщення ресурсів та їх перерозподіл суттєво впливає на соціально-економічний стан. На нашу думку, проводячи реформи, ставлячи завдання модернізації власного агропромислового комплексу, надзвичайно важливо виробити загальнодержавний довгостроковий підхід стосовно формування аграрної мапи країни, формування регуляторів, які б незалежно від розвитку стосунків у земельному питанні зберігали спеціалізацію, високий рівень якості продукції, пропонованої на внутрішньому ринку. Тому, можливо, наступним кроком після нашої сьогоднішньої розмови буде розгляд питань, пов'язаних із забезпеченням громадян якісною продукцією, формуванням стандартів споживання, забезпеченням фільтрів для недопущення неякісного продовольства на внутрішній ринок, стимулюванням і підтримкою високої якості продукції національного виробництва, визначенням вимог у стосунках орендаря національних земельних ресурсів, держави та споживача.

Сьогодні на «круглому столі» презентовано доповідь, присвячену питанню аграрного виробництва як передумови забезпечення продовольчої безпеки України. Маю надію, що цей перший крок у розробленні нових матеріалів із фіксацією стану на сьогодні є лише початком великої розмови, а також що спочатку на базі Інституту, а потім і в співпраці з Радою національної безпеки і оборони, Кабінетом Міністрів України ми зможемо спільно розробити нові засади аграрної політики на довготривалу перспективу. У деяких стратегіях національної безпеки питання якості споживання, якості продукції розглядаються як одні з найважливіших проблем внутрішньої національної безпеки. Ми поділяємо таку думку і вважаємо, що на майбутнє слід думати вже про конкретну програму, яка б забезпечувала регуляцію державою якості продукції, стимулювання виробництва продукції з високою доданою вартістю та збереження сильних позицій наших виробників на внутрішньому ринку з високими стандартами. Це дозволить нам уже в середньостроковій перспективі впливати на той сировинний вектор, який, на жаль, сьогодні домінує в аграрному виробництві, і позиціонуватись як виробнику продукції з високою доданою вартістю. Не секрет, що на сьогодні ми стикаємося з проблемами збільшення експорту сировинних культур, зменшення обсягів реального виробництва у переробній промисловості. Ми маємо розуміти, що сировинний вектор не має перспектив, якщо говорити про позиціонування України як країни-гравця на глобальному ринку продовольства. Розраховую, що розмова буде не лише відвертою, а і практичною, і що результатом цієї розмови буде напрацювання конкретних пропозицій для виконавчої влади та для формування громадської думки з цього приводу.

ЖАЛІЛО Ярослав Анатолійович,
перший заступник директора

Національного інституту стратегічних досліджень

Шановні колеги, проблеми аграрної політики, аграрної реформи, продовольчої безпеки посідають ключове місце в політиці держави та, безперечно, перебувають у центрі уваги досліджень нашого Інституту. Це не перший такий захід, і я переконаний, що не останній. Парадокс полягає у тому, що Україна надто довго йшла до розуміння того, що для забезпечення населення безпечними продуктами харчування недостатньо просто гарної землі, сприятливих природних умов і великої кількості людей, які, теоретично, могли б працювати на землі. Потрібна відповідна організація виробництва. Тому на сьогодні ми говоримо про те, що аграрна реформа, формування новітнього інструментарію, новітнього механізму функціонування аграрного виробництва України, що

базуються на тих самих потужних ресурсах, стають головними питанням порядку денного. І цьому присвячено низку досліджень, які проводить наш Інститут. Сьогодні ми обговорюватимемо питання організації аграрного виробництва, те, яким чином використати ресурси, забезпечити динаміку, продуктивність і конкурентоспроможність аграрного виробництва. Хочу передати слово керівнику авторського колективу доповіді, завідувачу відділу секторальної економіки нашого Інституту Оксані Володимирівні Собкевич.

СОБКЕВИЧ Оксана Володимирівна,
*завідувач відділу секторальної економіки
Національного інституту стратегічних досліджень*

За період незалежності в аграрному секторі України відбулися трансформаційні зміни, пов'язані з реформуванням земельних відносин і становленням ринкових відносин на селі. У цілому за роки незалежності виробництво валової продукції сільського господарства знизилося на 31,1 %, у тому числі в рослинництві 11,1 %, у тваринництві – на 47,2 %. З 2000 р. відбувається певне зростання виробництва валової продукції сільського господарства, приріст якої у 2010 р. становив 41,6 % порівняно з 1999 р.

Період відновлення позитивної динаміки супроводжувався збільшенням ефективності виробництва у сільськогосподарських підприємствах. За загальної збитковості галузі протягом 1996–2000 рр., починаючи з 2001 р., сільськогосподарські підприємства починають отримувати прибутки, в основному за рахунок рослинництва. Поступово зростає продуктивність праці та середньомісячна зарплата в сільському господарстві. Але на сьогодні вона в сільському господарстві значно нижча порівняно із зарплатою у середньому по економіці України, що не приваблює висококваліфікованих працівників і призводить до їх відтоку в інші галузі економіки.

Аналіз ситуації в рослинництві показує, що за період незалежності відбулося суттєве зменшення посівних площ сільськогосподарських культур. Зокрема понад учетверо знизилися посівні площі кормових культур, що, звичайно, негативно відбилося на розвитку кормової бази тваринницької галузі. За цей період значно зросли посіви таких експорторієнтованих і високорентабельних культур, як ріпак (понад удесятеро) і соняшник (понад удвічі). Така ситуація є негативною, оскільки порушується ґрунтовий покрив і система сівозмін. За цей період відбулося зменшення посівів картоплі та овоче-баштанних культур на 5 %, які сьогодні зосереджені переважно в господарствах населення. Урожайність основних сільськогосподарських культур зростає. Якщо у 2000 р. урожайність зернових і зернобобових у середньому становила

19,4 ц з гектара, то у 2009 р. – 29,8. Однак цей показник нижчий, порівняно з 1990 р., коли було одержано 35 ц з гектара. Крім того, у 2010 р. за показником урожайності Україна поступалася провідним країнам за всіма основними культурами. Найбільше відставання спостерігається по пшениці, цукровим бурякам, картоплі.

Аналіз динаміки тваринницької галузі показав, що за роки незалежності в Україні значно знизилася поголів'я худоби. Зокрема поголів'я великої рогатої худоби знизилася у понад 5 разів, корів – у 3,2 разу, свиней – у 2,4 та овець – майже у 5 разів. Скорочення поголів'я великої рогатої худоби призвело до зниження виробництва валової продукції тваринництва: найбільше по свинині, м'ясу яловичини та телятини. Водночас зросло виробництво м'яса птиці, а також яєць – на 5 %.

Забезпеченість сільського господарства України основними засобами є незадовільною, про що свідчить зменшення їх вартості у 2009 р. відносно 1990 р. на 88,9 %, тоді як в економіці в цілому зменшення вартості основних засобів за цей період становило 30,9 %. При цьому негативною є тенденція, коли, починаючи з 2001 р. по економіці в цілому зростає вартість основних засобів, а в сільському господарстві відбувається зменшення вартості, за виключенням 2007, 2005 та 2009 рр. Динаміка вартісних показників забезпеченості основними засобами сільського господарства знайшла відображення у показниках капіталооснащеності та капіталоозброєності сільськогосподарських підприємств. На кінець 2009 р. капіталооснащеність 1 га сільськогосподарських угідь становила лише 69,8 % від рівня 2000 р., а капіталоозброєність одного працівника була на рівні 91,9 % від показника 2000 р.

Тенденції розвитку аграрного сектору є негативними і свідчать про його неререформованість. Цьому є чимало причин. Одна з них – недостатня реалізація природно-кліматичного потенціалу України. За рівнем забезпеченості сільськогосподарськими угіддями, а це 0,9 га на одного мешканця, Україна поступається серед Європейських країн лише Республіці Білорусь. А за забезпеченістю ріллею (0,7 га на одну особу), випереджає всі країни Європи. Також є нерозвиненою інфраструктура заготівлі та збуту сільськогосподарської продукції, що обумовлює значні її втрати під час зберігання та транспортування. Низькою є економічна ефективність використання сільськогосподарських угідь. При зниженні їх площ за роки незалежності на 1 % виробництво валової продукції сільського господарства зменшилося на 30 %. Високими є відсоткові ставки за кредитами в цій галузі, причому ставки банків для сільськогосподарських підприємств перевищують середньозважені відсоткові ставки за кредитами у середньому по економіці. Недостатнім є інвестування галузі, що обумовлено її інвестиційною непривабливістю внаслідок

док великої кількості збиткових підприємств. Існує проблема парцеляції земель сільськогосподарського призначення в результаті реформування земельних відносин. Зокрема сьогодні майже 80 % фермерів господарюють на земельних ділянках розміром до 100 га, тоді як ефективне ведення сільськогосподарської діяльності може забезпечити лише крупнотоварне виробництво. Високим є техногенне та антропогенне навантаження на ґрунти, що посилюється дією природних чинників. Це призводить до зниження якості ґрунтів і, як наслідок, – до зниження урожайності, а також зменшення валових зборів сільськогосподарських культур.

Проблеми нереформованості аграрного ринку викликають загрози продовольчій безпеці держави та забезпеченості населення основними продуктами харчування. В аналітичній доповіді на основі даних Міністерства економіки України виявлено основні загрози продовольчій безпеці держави.

Перша загроза – недостатнє споживання продуктів харчування населенням. У 2010 р. за більшістю основних продуктів харчування фактичне споживання знаходилося нижче раціональної норми. Найбільше відставання відмічено за такими групами: м'ясо і м'ясопродукти, риба і рибопродукти, овочі, баштанні культури, плоди, ягоди та виноград. Водночас за трьома групами (картопля, олія рослинна всіх видів, хліб і хлібопродукти) відмічено перевищення фактичного споживання над раціональним. Це негативне явище, яке свідчить про недостатню якість харчування населення.

Другою загрозою є низький рівень споживання продуктів тваринного походження в раціоні населення. Основну частину калорій українці споживають разом із продукцією рослинного походження. Натомість 27 % середньодобового раціону українця складають продукти тваринного походження, а це вдвічі менше за пороговий показник у 55 %.

Є низькою ємність внутрішнього ринку за окремими продуктами харчування і, відповідно, високою їх імпортозалежність. Надмірно висока імпортозалежність спостерігається за такими групами, як риба і рибопродукти – 68,3 %, плоди, ягоди та виноград – 53,8 % при пороговому значенні цього критерію у 30 %.

Високою є частка витрат домогосподарств на продукти харчування у структурі їх загальних витрат. Індикатор доступності продуктів харчування нині становить 51,8 % при пороговому значенні у 60 %. У загальній структурі витрат на продукти харчування найвищу питому вагу займають витрати на м'ясо та м'ясопродукти, хліб і хлібопродукти, овочі, а також молоко й молочні продукти.

Загрозою продовольчій безпеці держави також є сировинний характер експорту сільськогосподарської продукції. У структурі експорту

сільськогосподарської та харчової продукції частка готової продукції становить лише 25,9 %, при цьому частка сільськогосподарської продукції значно вища і становить 47,8 %.

Зростають ціни на сільськогосподарську продукцію, що також є загрозою продовольчій безпеці держави, оскільки високі ціни не дозволяють населенню якісно харчуватися, а також призводять до зростання загального показника інфляції в Україні.

Повільно здійснюється запровадження міжнародних стандартів і систем якості продуктів харчування. Це відбувається тому, що більшість сільськогосподарської продукції виготовляється господарствами населення, які не спроможні запроваджувати міжнародні стандарти якості продукції через скрутний фінансово-матеріальний стан.

В аналітичній доповіді здійснено оцінку загроз продовольчій безпеці держави і виявлено, що більшість показників продовольчої безпеки знаходиться за межами порогових значень. За деякими показниками спостерігається негативна динаміка.

Відтак виникає необхідність прискорення процесів реформування аграрного сектору України, цілеспрямованих заходів державної політики, спрямованих на стабільність власного продовольчого ринку та використання потенційних вигод від зростання присутності України на світових ринках продовольства. З цією метою необхідно здійснити низку заходів: забезпечити ефективність внутрішнього ринку та цінового регулювання; сприяти підвищенню ефективності та конкурентоспроможності агровиробництва, захисту інтересів вітчизняних товаровиробників на зовнішніх ринках; забезпечити цільове спрямування коштів від продажу сільгосппродукції на розвиток аграрного сектору економіки; активізувати інвестиційну діяльність у сільськогосподарському виробництві; оновити матеріально-технічну базу аграрних підприємств; реформувати земельні відносини; підвищити якість продуктів харчування; здійснити заходи щодо охорони земель.

ЖАЛІЛО Я. А.:

Як бачимо, ситуація складається такою, що Україна підходить до моменту, коли конче необхідно здійснювати завершальні етапи аграрної реформи, адже непроста ситуація, що склалася на сьогодні в аграрному секторі містить у собі загрози для продовольчої безпеки. Саме це і пропоную сьогодні обговорити, а також те, як сумістити дві речі: з одного боку – необхідність проведення аграрної реформи та забезпечення конкурентоспроможності національного аграрного виробництва, а з іншого – необхідність забезпечення продовольчої безпеки країни. У нас присутні представники різноманітних структур: і науковці,

і представники державних структур, і представники аграрного бізнесу. Сподіваюся, що нам вдасться вийти на певне розуміння, виокремлення концептуальних позицій, які потім будуть використані нашим Інститутом у виконанні своєї традиційної дорадчої роботи для Адміністрації Президента України, для Президента України, для Ради національної безпеки і оборони України. Хочу надати слово Петру Трохимовичу Саблуку, директору Інституту аграрної економіки.

САБЛУК Петро Трохимович,
директор ННЦ «Інститут аграрної економіки»

Шановні колеги! Дуже приємно, що різні інституції звертають увагу на аграрні проблеми.

Для нас має бути ганьбою обговорення проблем продовольчої безпеки України, адже, виходячи з наявного потенціалу, це питання має ставитися останньою чергою. На сьогодні в землю практично нічого не вкладається або ж вкладається недостатньо. Однак за рахунок використання потенціалу землі утримується практично вся економіка держави. Ще й досі обговорюють наслідки світової фінансової кризи, хоча для України вона була не зовсім фінансовою. Фінанси – це вершина айсберга. Економічні проблеми виникли у сфері виробництва продукції та використання ресурсу землі для її виробництва. Якби виробляли достатньо, не мали б фінансової кризи. Високорозвинені країни світу не приділяли значної уваги аграрному виробництву і саме внаслідок цього в них з'явився дефіцит продуктів харчування, який на сьогодні починає компенсувати Південно-Східна Азія. І нам потрібно зробити певні висновки та приділяти АПК належну увагу.

Аграрне виробництво – це наша перспектива. Хочу навести деякі приклади успішного розвитку аграрного виробництва інших країн. Белгородська область Російської Федерації у 2010 році виробила 1 млн 50 тис. т м'яса. В Україні ж у цілому було вироблено 2,5 млн т. Якби кожна область України виробляла м'яса на рівні Белгородської області, в цілому по країні можна було б виробити до 25 млн т (за потреби в 4 млн т). Тоді б ми не обговорювали проблему продовольчої безпеки, а шукали б ринки збуту продукції. Натомість зараз ми експортуємо м'ясо з країн Європи, Аргентини та інших країн світу. Ще один приклад – Бельгія. За площею вона в 40 разів менша за Україну, а виробництво сільськогосподарської продукції в 4 рази переважає внутрішні потреби. Кількість населення Бельгії – 10,5 млн осіб. Таким чином, ця країна нині годує 40 млн людей у світі. Якби ми використовували наші земельні ресурси на рівні Бельгії, то могли б годувати 1,5 млрд людей у всьому світі.

Сьогодні необхідно визначитися зі стратегією розвитку вітчизняного агропромислового комплексу. Хоч тезисно поділитися власними роздумами щодо майбутнього АПК. Перше. Протягом 100 років ми проповідували диктатуру пролетаріату, робітничого класу, фізіократичний шлях розвитку суспільства. Водночас технократи пропагували розвиток техніки, ремесел. У світі відбувався стрімкий технологічний розвиток, людство сподівалося, що технології вирішать усі проблеми суспільства. Нинішня ж криза спростувала ці сподівання, довівши правоту фізіократів, оскільки лише в поєднанні циклу «сонце – рослина – фотосинтез – тварина – органіка – земля» з технологіями та машинами можна досягати ефективного розвитку. І саме з цих позицій має організовуватися аграрне виробництво.

Друге. Економіка аграрної сфери знаходиться поза балансом держави. Ми не повинні розвивати країну за рахунок позабалансових видів діяльності. Є система ціноутворення, формула та алгоритм ціни. І держава має дотримуватися цієї цінової політики. При цьому остання повинна розповсюджуватися на всі види діяльності й мати єдину ідеологію. Натомість ідеологія ціноутворення на метал, газ – одна, на молоко, зерно, іншу продукцію, що виробляється в сільському господарстві, – інша. Формула ціноутворення проста – відшкодування витрат плюс норма прибутку на капітал. Проте вона не діє щодо продукції сільського господарства. Будь-який бізнес не працюватиме, якщо не буде отримувати 15 % зиску на активи, задіяні в тих чи інших видах економічної діяльності. Звідси випливають усі інші проблеми – інтерес, відтворення, рівень заробітної плати, фондооснащеність. Нині в Європі фондооснащеність 1 га сільгоспугідь у 11,5 раз більша, ніж у нас. А це своєю чергою впливає на організацію виробництва, перероблення та зберігання виробленої продукції, від цього залежить рівень заробітної плати. Сьогодні ми дивуємося, чому близько 7 млн людей працює за межами України – в Португалії, Ірландії, Польщі, інших країнах. При цьому там вони зайняті переважно в сільському господарстві, тваринництві. Як наслідок, ми завозимо звідти продукцію, аби забезпечити нашу продовольчу безпеку. Тобто потрібно забезпечити рівноправні умови економічної діяльності для аграрного виробництва на рівні з іншими галузями економіки. Головна проблема сільського господарства – це проблема міжгалузевих відносин. Якщо зовнішнє середовище не буде сприяти рівним стартовим економічним умовам, то розвитку не буде.

Потрібно завершувати земельну реформу. Земля – це актив, від якого має бути відповідна віддача. Основною метою є вирішення проблем економіки селянина, села, сільської території. Земельна реформа, що не вирішує проблеми економіки села і селянина, не потрібна. Необхідно

створити умови на селі, щоб ті 7 млн людей, які виїхали за кордон, повернулися в Україну. Можна дивитися на реформу зверху донизу, бачити лише земельну ділянку, за межі якої будуть сваритися люди. Це було, є і буде. Тому потрібно масштабніше подивитися на цю проблему. Якщо земля – це актив, що входить до складу економічної субстанції, то він має давати право на одержання не менше 15 % доходу. Давайте цей актив враховувати в системі розподільчих відносин держави, в системі її регулюючих відносин. На жаль, сьогодні цього немає. Якщо ми визнаємо землю активом чи капіталом, тоді ці активи мають враховуватися в системі ціноутворення. Потрібно знаходити форми підтримки села, як це робиться у всьому світі. Ми ж усе зводимо до бюджету і говоримо, що там немає коштів. Потрібно змістити акценти на систему розподільчих, регулюючих відносин. Наприклад, закупівельна ціна 1 л молока в селянина знаходиться в межах 1,7–3,0 грн. У магазині вона зростає до 8–10 грн. Отже, маємо до 8 грн різниці. У той час, як у світі в кінцевому продукті ціна первинного товару повинна бути зафіксована на рівні 30–40 %. Саме тут і має проявлятися функція держави щодо встановлення розподільчих і регулюючих відносин. З таким станом справ селяни й надалі будуть від'їжджати за кордон. На це потрібно звертати особливу увагу.

В Інституті аграрної економіки відбувся тринадцятий конгрес економістів-аграрників, на якому розглядалися питання інституційного забезпечення аграрного розвитку. На сьогодні потребують розвитку заготівельно-збутові кооперативи, агроторгові дома, оптові ринки тощо. Якщо є попит і пропозиція, то їх балансування має бути кількісним. Згадаймо дефіцит гречки. Її виробництво протягом 5 років було збитковим, і сільгоспвиробники перестали її сіяти. А тепер поступово збільшують посівні площі під цю культуру. Зараз аналогічні проблеми відбуваються й у тваринництві. Вирізається вся худоба, у результаті чого виникає дефіцит і ріст цін на молоко. При цьому слід пам'ятати, що для відтворення поголів'я худоби необхідно мінімум 3 роки. Потрібна виважена аграрна політика як мистецтво управління. Якщо ми з цих позицій будемо дивитися на розвиток сільського господарства, то думаю, що надії (не лише України, а й усього світу) щодо використання наших багатючих ресурсів будуть виправдані. Нехай будуть комп'ютери, технології, але вони мають узгоджуватися з об'єктивними природними законами. Усі галузі економіки через фінансово-економічну кризу знизили показники норми прибутку. Лише сільське господарство останні 4 роки мало плюсові показники. Давайте будемо боротися, аби наші показники були на рівні європейських як результат уваги та розуміння проблем аграрного сектору.

ЖАЛІЛО Я. А.:

Це дійсно важливі питання. І на одному з них хотів би наголосити – це необхідність інтеграції сільського господарства в усі галузі економіки України. На жаль, сьогодні спостерігається протилежна ситуація, коли відбувається своєрідне вимивання ресурсів з аграрного сектору до інших секторів економіки (у реальний сектор, торговельний тощо). І причиною цього є значне відставання аграрного сектору в реформуванні господарського механізму, який там функціонує. Тому хочу ще раз підкреслити необхідність завершення аграрної реформи в Україні. Пропоную продовжити дискусію.

ШЛІХТА Валентин Михайлович,
*генеральний директор Українського державного
науково-дослідного інституту «Ресурс»*

Хочу звернути увагу присутніх на проблему управління в агропромисловому виробництві в Україні. На сьогодні методи та стиль управління в агропромисловому комплексі є застарілими та неефективними. Я брав участь у проектах, де на великих сільськогосподарських підприємствах запроваджувалися нові системи управління. Без інвестицій, без впровадження нових технологій чи закупівлі комбайнів, лише ефективною організацією праці вони досягли збільшення ефективності та зменшення собівартості виробництва.

У чому проблема? Агропромисловий комплекс формувалася за радянських часів, і система його управління ілюструється пірамідою: на вершині стоїть ідеологія, нижче стратегія, на основі якої формується організаційний дизайн, а далі розташовані операції. За тих часів сільськогосподарський комплекс був усім цим забезпечений: діяла чітка система управління, існувала ідеологія ЦК КПРС (професійно розроблена), формувалися стратегічні плани, п'ятирічки тощо. На основі цього міністерства, відомства розробляли організаційні дизайни, що спускалися до сільськогосподарських підприємств. І така система була керованою.

Сьогодні ж ця піраміда зруйнована і на макрорівні, і на рівні сільськогосподарських підприємств. Є так звана некерованість системи. Весь агропромисловий комплекс, а також окреме сільськогосподарське підприємство є дуже складною соціально-економічною системою, яка потребує професійного управління. Припускаю, що над питаннями формування нової системи управління агропромисловим комплексом працює багато фахівців, інститутів. На сайті Міністерства аграрної політики і продовольства України є розділ «Концептуальні документи» і розділ

«Концепція розвитку аграрного сектору до 2020 року». Однак розділ управління не сформований. За пошуком інформації в мережі інтернет на запит «Стратегія розвитку агропромислового комплексу України» пропонується набір різноманітних статей науковців, дисертації тощо. А власне стратегія розвитку АПК відсутня. Але якщо вона таки існує, то має бути не просто сформованою професіоналами в галузі управління як формалізований документ, а й донесеною до всіх учасників агропромислового виробництва в цілому. Мені ж здається, що насправді стратегії розвитку просто не існує. І пропозиція полягає в тому, аби на базі якогось конкретного інституту, наприклад, Національного інституту стратегічних досліджень, була сформована програма розроблення системи управління агропромисловим комплексом України, до роботи над якою залучили б фахівців з різноманітних сфер для вирішення конкретного завдання – формування єдиного документа, чітко виписаного з використанням сучасних методів моделювання, стратегічного аналізу. Тобто потрібен єдиний документ, на який буде виділено відповідний ресурс і сформовано вимоги до його виконання.

І ще одне. Мені довелося ознайомитися з підготовленим для Верховної Ради проектом Закону України «Про продовольчу безпеку». Цей документ є набором лозунгів, що не мають за собою жодної регулюючої дії. Нам потрібно поєднати науку з практикою. Сьогодні дуже багато науковців працює, реально витрачає енергію на роботу, що не має практичного втілення. Водночас надважливі стратегічні документи, які з'являються на рівні державного управління, формуються, вочевидь, непрофесійно, без залучення фахівців у даній сфері.

ЖАЛІЛО Я.А.:

Кого ж Ви бачите адресатом стратегії, про яку говорите, а також інструменти її запровадження?

ШЛІХТА В. М.:

Під час розроблення стратегії потрібно використовувати сучасні методи стратегічного аналізу, моделювання тощо. У нас є такі фахівці. Коли ця стратегія буде професійно сформована, вона буде сприйматися всіма учасниками даного процесу.

Ще один важливий момент, який також буде ліквідований за наявності стратегії, – це субоптимізація, коли в системі витягується один елемент, навколо якого відбувається оптимізація. Дослідження показують, що як правило, такі речі призводять не до оптимізації, а до зворотних процесів у всій системі. Ми радіємо, що ми оптимізували один елемент системи, а в цілому отримали цілу низку проблем. Сьогодні

у нас базове питання, навколо якого збираються всі проблеми агропромислового комплексу – це право власності на землю. Ми вже мали практику, коли давали можливість брати в довгострокову оренду землю селянам. Вони відмовилися, оскільки не були до цього готові. І якщо ми говоримо лише про реформу стосовно права власності, то зрештою отримаємо некерований процес змін, що є неприпустимим з точки зору менеджменту. Якщо починати реформи, то вони мають бути керованими. У протилежному випадку можемо отримати негативний результат навіть за всіх наших позитивних намірів. Хороша ж стратегія буде сприйнята і працюватиме на всіх рівнях. Такий досвід уже є.

ЖАЛЛО Я. А.:

Ми в Інституті стратегічних досліджень займаємося, зокрема й питаннями методології стратегії. І останнім часом дійшли висновку про те, що, на жаль, значущість і взагалі можливість запровадження стратегій на даному етапі в Україні суттєво знизилася. А спілкування із зарубіжними вченими (мені нещодавно доводилося спілкуватися з польськими науковцями) доводить, що є загальносвітовою тенденцією, коли відбувається девальвація документів, що визначають якісь шляхи, через загальне зростання невизначеності і, можливо, навіть невисоку довіру до структур, які їх виробляють і мають реалізовувати. Ми дійшли висновку, що стратегія має здійснюватися де-факто країною, урядом, відповідними структурами, уповноваженими її реалізовувати. І тільки після того, як вона може бути об'єктивно, реально відстежена протягом певного періоду часу, можна говорити про те, що відбувається сприйняття з боку інвесторів, з боку бізнесу, з боку пересічних громадян того, що країна, уряд мають стратегію. Тому питання саме інструментів реалізації аграрної реформи, інструментів запровадження сучасних форм аграрного виробництва й управління аграрним виробництвом надзвичайно важливі.

БИСТРЯКОВ Ігор Костянтинович,
*завідувач відділу комплексної оцінки та управління
природними ресурсами ДУ «Інститут
природокористування та сталого розвитку» НАН України*

Хотелось бы поблагодарить организаторов за представленный замечательный доклад и глубокий анализ, дающий возможность выработать свое концептуальное видение существующей проблемы. Хочу поддержать выступивших в той части, что разговор входит в плоскость совершенствования систем управления. А продовольственная безопасность – это проблема системного порядка. И на это необходимо обра-

тять внимание. Что для нас становится самым главным? Во-первых, это постановка цели. Обратите внимание: отсутствует система целей. Есть мнение, видение, но они не сведены в систему целевых установок, на которую должна быть ориентирована наша деятельность. Какие же эти цели? С одной стороны, мы говорим о том, чтобы аграрная сфера у нас была конкурентоспособной, с другой – социально ориентированной и с третьей – экологически ориентирована. Как же эти системы, целевые установки могут взаимодействовать друг с другом? Мы должны сформировать современное социально-экономическое пространство. В каком виде оно может выглядеть? Думаю, это корпоратизация пространства, в котором находится место крупнейшим хозяйственным образованиям, среднему и малому бизнесу. Где это может произойти? На каждом уровне взаимодействия власти, бизнеса и общества. Можно ли это сделать? Да, можно. Необходимо сформировать особые организационные управленческие структуры. В нашем Институте в этом направлении проводятся системные исследования, из которых следует, что корпоратизация этого пространства требует определенных изменений в структуре управления и формирования холдинговых систем, особенно смешанного типа, где участие принимают не только бизнес, но и государство, которое может выступить со своими активами. Ведь, как уже говорили, земля – это актив! В случае капитализации земельного ресурса государство может выйти в смешанные холдинги и компании с определенным процентом акций, управлять процессом развития компании и решать на этой основе не только экономические, но и социальные задачи. Мы обязательно должны пройти этап моделирования хозяйственной системы, особенно сельскохозяйственной. Особенности украинской сельскохозяйственной системы, в отличие от европейской, заключаются в том, что здесь доля природного ресурса намного выше трудового. Почему? Потому что такого земельного ресурса в Европе больше нет. В Украине земельные ресурсы преобладают: ведь природный ресурс в нашей стране составляет 65–70 %, а человеческий – 30 %. В Европе (например, Германии) соотношение противоположное. Эта специфика должна быть заложена в проблему формирования корпоративного пространства. Если мы решим эту системную проблему, то выстроим определенную систему управления на нашем национально-ориентированном управленческом фрактале. Если эта задача будет решена, то думаю, что пойдут процессы капитализации рынка и институционализации уже той системы, модели, в которую мы входим. Но самое главное: очень сложно поднять мобилизационный ресурс. Апатия, наблюдаемая сейчас в обществе, связана с тем, что человек чувствует себя потерянным. Он не чувствует к себе внимания со стороны не только государства в целом, но

и тех низовых структур, которые ответственны за решение социальных и экологических проблем. То есть, на примере развития агросферы и решения продовольственной задачи можно смоделировать систему формирования национальной хозяйственной системы в целом.

ЖАЛЛО Я. А.:

Это действительно важный момент, особенно в связи с тем, что вопросы использования земли как актива, могут, с нашей точки зрения, рассматриваться как качественный скачок, позволяющий перейти к качественному изменению и национального богатства, и продуктивности земель, создать базис и преодолеть существующее сегодня значительное отставание.

БИСТРЯКОВ І. К.:

Вы правильно сказали: нужен скачок, а мы все время тянем. Уже в течение 20 лет никак не можем решиться на него и все время поступаем так, как говорил еще Владимир Ильич Ленин: «Шаг вперед, два шага назад». В последнее время это стало очень заметно.

ЖАЛЛО Я. А.:

Таким чином, ми можемо стверджувати, що на сьогодні для того, аби ефективно скористатися ресурсом землі, потрібно виходити на скасування мораторію на продаж земель сільгосппризначення. Проте очевидно, що для цього має бути певна підготовча процедура, як це неодноразово визначалося і Президентом України, і в багатьох урядових виступах.

МОЛДАВАН Любов Василівна,

*головний науковий співробітник
відділу форм і методів господарювання
в агропромисловому комплексі*

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Спробую підійти до цього питання з іншого боку. Ми сьогодні чули чимало порівнянь розвитку нашого сільського господарства та продовольчого ринку з наявними в інших країнах. Але зверніть увагу на те, що ми порівнюємо себе з країнами, де домінує та є основним фермерський тип господарювання, порівнюємо свої виробничі показники, урожайність не з тими країнами, де панує великий капітал. Візьмімо латиноамериканські країни, куди після Великої Вітчизняної війни зайшов великий капітал, сформувався латифундистський тип господарювання. У них така сама урожайність зернових, як і в нас, за винятком кукуру-

дзи. Усі проблеми агробізнесу треба розглядати у 3 сферах. Перша – це виробництво, формування його суб'єктів. Друга – сфера ринку (бізнесу), його організації, що має низку проблем. І нарешті третя – сфера технологій. Це єдина галузь, де існують закони, які нівелюють класичні закони капіталістичної економіки, які у сільському господарстві діють не так, як у інших галузях. Якщо ми пройдемо весь ланцюг продукції від поля до прилавка і проаналізуємо зовнішнє середовище, в якому відбуваються всі дії, ми дійдемо таких висновків.

Перший, що має свої витоки ще з часів фізіократів, пройшов значний шлях розвитку, і сьогодні зафіксований в усій агроекономічній науці світу: у сільському господарстві корпоративний тип господарювання, пов'язаний з латифундистською системою (тобто концентрацією земельних ресурсів в одних руках) є недопустимим. Наведу приклад Бразилії. За останні 15 років уряд цієї країни вимушений експропріювати в латифундистів 16 млн га землі та створити на них, за допомогою державних коштів 287 тис. фермерських господарств. Це є відповідь на результат соціальних та екологічних наслідків, одержаних Бразилією в результаті панування латифундистської системи. Таким чином перед визначенням стратегії потрібно спочатку визначитися, який тип господарювання нам більше імпонує: європейський, канадський, австралійський, американський, новозеландський, індійський чи латиноамериканський та африканський? Оскільки від цього базису потім залежатиме вся піраміда проблем, про які сьогодні йдеться. З цього починається землекористування. Тому в США законом заборонено займатися сільськогосподарською діяльністю сторонньому капіталу. В Європі цього немає, але законодавством передбачено, що право купити чи орендувати землю й займатися сільськогосподарською діяльністю має (і тут є 6 кваліфікаційних ознак) людина, яка живе в сільській місцевості, для якої земля є основним доходом. Таким чином, прямо чи опосередковано вирішується перша сфера проблем, пов'язаних із формуванням суб'єкту господарювання.

Далі – етап просування продукції до споживача. Тут постає проблема міжгалузевих відносин, диспаритет цін. У світі її вирішують по-різному. Як приклад, подолання диспаритету цін у молочній галузі США, де стимулювали виробників молока до об'єднання у збутові кооперативи. Великі ферми Америки до 86 % виробленого молока переробляють на своїх заводах і реалізують уже готову продукцію (а не сировину!) виключно через власні фірмові магазини. Таким чином, виручка залишається у фермера (через обслуговуючі кооперативи, діяльність яких є неприбутковою) за виключенням собівартості. І вона є набагато більшою, якби продукція реалізовувалася приватним структурам.

Говорячи про міжгалузеві ціни, ми не пропонуємо механізмів щодо збільшення закупівельних цін на сировину товаровиробників. В Індії, аби зберегти виробництво цукрової тростини у фермерських господарствах, держава будує цукрові заводи та передає їх в оренду кооперативам на 20 років майже безвідсотково (1-2 % на обслуговування кредиту) з правом подальшого викупу. У Франції раніше держава передавала безоплатно свої заводи фермерським кооперативам. Це все форми опосередкованої підтримки. Нині весь світ тримається на сімейних і корпоративних фермерських господарствах. Сільськогосподарські корпорації в Америці – це не корпорації у нашому розумінні слова. Це неприбуткові об'єднання фермерських господарств, члени яких є власниками землі, продукції та прибутку. Такі об'єднання зберігають усі ознаки фермерського господарства: як юридичні особи вони не платять податки, за виключенням податку на прибуток, що сплачують члени організації. У нас відбувається подвійне, потрібне оподаткування через різноманітність форм, наявних у сільському господарстві. У світі ж через організаційно-правові форми, які створюють самі фермери, уникається таке подвійне, потрібне оподаткування продукції на її шляху від поля до споживача.

Щодо сфери технологій. У світі здійснюється державний контроль за дотриманням вимог законів землеробства у сільському господарстві. Ніде не дозволено в структурі посівних площ мати 35 % олійних культур (не більше 13 %) Була спроба затвердити Постанову Кабінету Міністрів «Про сівозмінні», проте її прийняття було заблоковане крупним капіталом. Таке було і в Америці, поки там у 70-х роках не ухвалили постанову, якою запровадили обмеження. У 20-х роках ХХ сторіччя й під час нинішньої кризи крупний капітал іде у сільське господарство, оскільки там продукція виробляється незалежно від того, як ефективно працюють інші галузі. Така експансія капіталу без належного державного контролю призводить до погіршення стану ґрунтів. Після 10 років вирощування зернових колосових у західних штатах США, уряду довелося приймати програми заселення цих територій і відродження продуктивної сили земель. Такий стан на сьогодні ми маємо в Херсонській області. Тобто, до сільського господарства потрібно підходити дуже обережно, комплексно та системно. Ми можемо припуститися помилок на аграрному ринку (реалізувати продукцію за невисокими цінами), проте наступного року, після їх урахування, можна виправити ситуацію. Якщо ж ми втрачаємо землю фізично чи її продуктивну силу, на відновлення вже потрібна буде значна кількість коштів і часу. Тому до ринку землі потрібно підходити дуже обережно. Візьмімо іноземний досвід господарювання та нормативно-правового регулювання аграрного й земельного ринків і запровадимо їх в Україні. Нашого фер-

мера потрібно зробити одночасно виробником і власником землі й доходів. Підтримую думку про опрацювання стратегії розвитку агропромислового виробництва. Це приведе до піднесення галузі. Вважаю, що нам вистачить грамотності, наукових підходів, здорового глузду, аби не повторювати помилок, яких припустилися в інших країнах. Сьогодні у нас є всі можливості ювелірно, дуже виважено зробити певні кроки, щоб виправити проблеми, які є в аграрному секторі, піти шляхом країн, на які ми орієнтуємося.

ЖАЛІЛО Я. А.:

Усе, що ми зараз обговорюємо, – це проблеми забезпечення продовольчої безпеки країни. Провідною інституцією, що опікується питаннями безпеки країни є, безперечно, Рада національної безпеки і оборони України. Тому хотів би надати слово заступнику Секретаря Ради національної безпеки і оборони України Ігорю Петровичу Яцуку.

ЯЦУК Ігор Петрович,
*заступник Секретаря Ради
національної безпеки і оборони України*

Сьогодні було порушено багато ключових проблем, зокрема про систему управління та про використання при цьому системного підходу. Якщо ми проаналізуємо наявні механізми управління аграрного ринку у світі, то побачимо, що найефективніша система управління – це планово-ринкова економіка. На початку реформування було взято курс на ринкову систему управління і в результаті отримано дефіцит певних видів продуктів харчування, зокрема гречки. Якби був план і ми говорили про це як про національну безпеку, то запланували б певний запас продуктів харчування, необхідний для продовольчої безпеки, що є основою національної, і не мали б такої проблеми. Ми повинні розуміти, що спочатку має бути мета, потім стратегія, програма, після цього – план. Ринок же потрібен для того, аби бізнес почувався нормально, і йому ніхто не диктував умови. І тоді система управління буде найбільш ефективною. Мають бути чітко виписані механізми регулювання, доведено до відома всіх і прослідкувано за їх виконанням. Тому що, як знає відома, у нас законодавство є, механізми регулювання начебто існують, і виписані вони для всіх ніби однаково, проте використовуються кожним у силу можливостей. Той хто сильніший, як правило, дивиться на ці механізми регулювання по-іншому за того, в кого не вистачає певних «впливів» або «підходів». І ще нам необхідно налагодити третю складову – контроль. Він може проводитися за суб'єктами, напрямами та об'єктами. Сьогодні, якщо виділяються кошти, приміром для розвитку

АПК, то вони ідуть через суб'єкти за напрямками. Ми не завжди бачимо, наскільки і як виглядає кінцевий об'єкт, за якими потрібно здійснювати контроль. Якщо ми говоримо про те, що в процесі сільськогосподарського виробництва найбільшу долю займає ресурс землі (створений не людьми, а природою), то потрібно не забувати аналізувати стан його використання. До тих пір, поки не буде влаштовано систему контролю за певними показниками (які теж потрібно визначити) і не буде прив'язки до конкретного об'єкта, нормального контролю у нас не буде.

Щодо земельної реформи. Вважаю, що чим довше це питання затягується, тим гірше. Уже 20 років не можемо визначитися, як ми розпоряджатимемося основним ресурсом держави. Для цього достатньо проаналізувати світовий досвід. Не потрібно придумувати щось нове, адже у світі є приклади успішного розв'язання цього питання. Можна просто прийняти найкращу для нас систему.

Хотів би зупинитися ще на одному моменті й трохи не погодитися з Петром Трохимовичем. Він зазначає, що нам соромно говорити про продовольчу безпеку як одну зі складових національної безпеки. Проте, якщо ми не будемо піднімати це питання, у нас окрім гречки не буде й цукру, після цього не буде зерна... Ми повинні вималювати певні критерії, підходи до того, як будемо жити в цій державі, що мають бути захищені нею. Якщо ми не випишемо і не захистимо основні показники, що впливають на життя кожного з нас, то рано чи пізно виникатимуть проблеми, які, можливо, й не вдасться швидко вирішити.

ЖАЛІЛО Я. А.:

Дискусія сьогодні точиться переважно в науково-експертному руслі. Дуже хотілося б почути точку зору практиків від аграрного бізнесу.

ЯРОСЛАВСЬКИЙ Олександр Миколайович,
*заступник генерального директора
Української аграрної конфедерації*

Деньги, которые аграрный сектор отдаёт в виде налогов, потерь и недополученной прибыли, сказываются на его инвестиционной привлекательности. По результатам 2010 г., по данным налоговой инспекции, первый по объёму уплаты налогов – аграрный сектор. В 2010 г. аграрный сектор перечислил в бюджет 38,4 млрд грн. Плюс потери от квотирования, ограничения рентабельности и т. д. – 11,2 млрд грн. Однако аграрному сектору из общего фонда государственного бюджета и специальных фондов выделили 0,8 млрд грн, плюс 13,9 млрд грн в виде дотаций по специальному режиму НДС, а также льготы по фиксированному налогу, которые вместе составили 2,6 млрд грн. В результате

отрицательное сальдо составило 32,2 млрд грн. Это говорит о том, что аграрный сектор является социальным донором всего украинского общества. За его счёт сдерживаются инфляционные процессы. Начали повышаться цены – была ограничена рентабельность, увеличилась цена на зерно на мировом рынке – ввели экспортные пошлины. Наши аграрии в прошлом году получили 13 % рентабельности производства зерна, хотя должны были получить не менее 30 %.

Главным инструментом решения этих проблем должна стать социальная политика государства в виде адресной социальной продовольственной помощи малообеспеченным слоям населения. С одной стороны, это будет увеличивать спрос на товары, с другой – повысит уровень доступа населения к продуктам. Украина не сможет оградиться от повышения цен на продовольствие во всём мире, разве что полностью закрыв экспорт и импорт и построив «Большую украинскую стену» по периметру границы.

Второй вопрос – условия ведения бизнеса. Ни для кого не секрет, что существуют проблемы с коррупцией, со стоимостью кредитных ресурсов. Здесь государство тоже должно сыграть немаловажную роль. Если сравнить стоимость кредитных ресурсов в Европе и Украине, то у нас они на порядок выше. Плюс официальные и неофициальные платежи чиновникам. За всё это платит украинский потребитель. В результате мы имеем такие высокие (по сравнению с другими странами) цены на продовольствие.

По моему и по мнению Украинской аграрной конфедерации, в ближайшее время правительство должно увеличить адресную поддержку аграрного сектора. Тем более, что это чётко записано в программе экономических реформ Президента. Хотя при том, что ещё в 2010 г. было объявлено о недопустимости ограничения экспорта сельхозпродукции, это активно использовалось в этом маркетинговом году.

ЖАЛЛО Я. А.:

Если мы будем говорить о попытках минимизировать потери, связанные с регулированием рентабельности и т. д., как Вы можете оценить, насколько высока вероятность того, что деньги, полученные в результате продажи аграрной продукции по мировым ценам, будут использованы на обновление основных фондов сельхозпредприятий и на повышение зарплаты работающих?

ЯРОСЛАВСЬКИЙ О. М.:

Ни для кого не секрет, что у нас в оффшоры уходят все деньги не только в аграрном секторе, но и в других отраслях экономики. Сейчас

за обналичивание денег нужно заплатить около 9 %. Об этом знают все, но никто не говорит вслух. Реальная нагрузка на заработную плату сегодня составляет 38 %.

ЖАЛЛО Я. А.:

То есть Вы считаете, что нужно говорить о том, чтобы эти потери перевести в разряд налогов, а не отказаться вообще от такой нагрузки на аграрный сектор?

ЯРОСЛАВСЬКИЙ О. М.:

Ни в коем случае. Естественно, что здесь должна иметь место государственная политика, направленная на обеспечение ценовой стабильности и обеспечение рынка продукцией. Но, по-моему, это нужно делать только рыночными методами.

БИСТРЯКОВ И. К.:

У меня несколько вопросов к г. Ярославскому. Во-первых: как Вы считаете, будет ли развиваться крупный бизнес в агросфере?

ЯРОСЛАВСЬКИЙ О. М.:

По-моему, всё к этому идёт. Но крупный бизнес в поддержке не нуждается.

БИСТРЯКОВ И. К.:

Второй вопрос: как Вы думаете, государство может войти в этот крупный бизнес со своими акциями и активами?

ЯРОСЛАВСЬКИЙ О. М.:

Никаких проблем с этим нет, и государственная корпорация может на общих условиях арендовать землю и действовать без привилегированных условий.

БИСТРЯКОВ И. К.:

В таком случае можно говорить о государственно-частном партнёрстве. Дело в том, что как только государство входит с пакетом акций, оно начинает управлять этим процессом. Даже 25-процентное участие государства может затормозить деятельность любого предприятия. С другой стороны, это называется культурой управления. Если государство будет следить за экологическими, социальными проблемами не посредством законодательной базы, а именно через бизнес – то это

будет культура. А на сегодняшний день её нет. Поэтому мы понимаем, что если будет простое сотрудничество государства с бизнесом – ничего хорошего из этого не будет.

ЯРОСЛАВСЬКИЙ О. М.:

Моё личное мнение состоит в том, что когда государство занимается бизнесом с частным партнером, то действия НАКов, ДАКов состоят в использовании государственного имущества в целях получения прибыли частными структурами. Любое государственное вмешательство приводит либо к дефициту, либо к перепроизводству продукции. Поскольку ничто так не регулирует, как «невидимая рука рынка».

КОЗАК Ольга Анатоліївна,
старший науковий співробітник
відділу розвитку підприємництва і кооперації
ННЦ «Інститут аграрної економіки»

Сьогодні вранці у *Euro News* пан Саркозі сказав, що якщо ринок неконтрольований, то це вже не ринок. Він говорив про ринки сільгосппродукції. А контрольованим ринок робить чітка, виважена, прозора аграрна політика, якої в Україні, на жаль, немає.

Продовольча проблема надзвичайно багатогранна. Її можна розглядати і з регіональних, і з глобальних позицій. Наприклад, у нас міжрегіональні диспропорції закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію сягають 2-2,5 рази. Тут і монопродуктова спеціалізація на зернові та олійні культури, і знищення вівчарства, льонарства, загибання інших галузей, і менталітет селянина.

В Україні 2 млн особистих селянських господарств виробляють 80 % молока. Ці господарства поза увагою держави. Вони не отримують жодної допомоги, функціонують на добровільних засадах, бо вважаються неперспективними.

Дослідження показують, що політична ситуація у країні, політичні ризики найбільше впливають на роботу сільськогосподарського виробника. Основна проблема – відсутність аграрної політики, яку потрібно будувати з ідеології, з системи управління. Необхідно розставити вектори: ми хочемо побачити у кінці, куди ми прямуємо. Можливо, Україні й не потрібно виробляти 80 млн т зерна. Французи, наприклад, починають запитувати: навіщо ви збиваєте європейські ціни?

І останнє. Зовнішнє середовище є дуже агресивним. Це зайвий раз вказує на те, що Україні необхідно будувати власну, не списану з російської, казахської, пакистанської чи іншої країни політику, ідеологію, мету й кінцеві результати реформування.

ДАЦІЙ Олександр Іванович,
завідувач відділу сталого землекористування
ДУ «Інститут економіки природокористування
та сталого розвитку НАН України»

Не бачу комплексного підходу до вирішення даної проблеми. Раніше вже були нароблені пропозиції щодо сталого використання землі та інших природних ресурсів – води, лісу тощо. На даний час у цьому питанні проблем немає.

Узагалі, що стосується села, то там люди бажають працювати, використовуючи власний виробничий та інтелектуальний потенціал. Питання в іншому: що перешкоджає їм у цьому? Ми приходимо до того, що це система державного управління, відсутність цивілізованих відносин між державою, крупним і дрібним бізнесом в аграрному секторі. Якщо поставити питання про обрання шляху: розвивати крупний чи дрібний бізнес, то потрібно орієнтуватися на крупний бізнес, бо він залучає крупний капітал. А дрібний бізнес являє собою соціальний аспект, без якого не може йтися про село як таке. Але це має бути цивілізований підхід з боку держави, що зробить крупний і дрібний бізнеси цивілізованими. Тому, коли знайдеться порозуміння у цьому (а ми говоримо про стратегію), запрацюють усі механізми, виписані у підготовленій доповіді. На перше місце необхідно поставити цивілізовані економічні взаємовідносини.

МОЛДАВАН Л. В.:

Коли ми говоримо про крупний бізнес, то які критерії ми використовуємо для визначення крупного, середнього, дрібного бізнесу?

ДАЦІЙ О. І.:

Якщо ми говоримо про агрохолдинги, то це 44 великі корпорації. Існує градація по землекористуванню. Також можна використовувати критерій товарообігу. Вважаю, що тут має використовуватися корпоративний принцип, виставляти ж якісь інші критерії, на мою думку, зараз недоцільно.

МОЛДАВАН Л. В.:

3,2 % найкрупніших сімейних і корпоративних фермерських господарств США мають середній розмір 1200 га, і за статистикою вони належать до групи найкрупніших господарств. Українські ж інвестиції мають 330 тис. га, «Мрія» вже замахнулася на 500 тис. га. Тож, можливо, за 5 років матимемо 10 агрохолдингів, що розпоряджатимуться

всією землею в Україні? Мені здається, що вченим потрібно було б визначити критерії, за якими визначатиметься масштабність бізнесу: крупний, середній чи дрібний.

ДАЦІЙ О. І.:

Корпорації, про які ми зараз говоримо (що мають 330–500 тис. га), господарюють не на тому рівні, який би хотілося бачити. Тому все йде до укрупнення та поглинання дрібних бізнес-структур. Ми знову повертаємося до проблеми державного управління. Потрібно будувати цей апарат з низового рівня – з рівня освіти, якого зараз в Україні немає. Коли в державному управлінні будуть працювати такі ж топ-менеджери, як і в крупних корпораціях, тоді й будемо говорити про інші аспекти цієї проблеми.

ЯРОСЛАВСЬКИЙ О. М.:

Нужно чётко понимать, что так называемые агрохолдинги (т. к. у нас по законодательству их нет) – это структуры, имеющие в своём составе много предприятий. Они не требуют государственной поддержки. Они требуют, чтобы им не мешали и не ограничивали в работе. Задача государства – «подтянуть» условия, в которых работают средние фермерские хозяйства, к условиям, в которых работают агрохолдинги, которые и сейчас котируются на внешних рынках капитала. 14 украинских компаний имеют оценочную стоимость 8,6 млрд дол. США Покажите хотя бы одно сельскохозяйственное предприятие с 5 тыс. га, которое котируется на внешних рынках.

МОЛДАВАН Л. В.:

Прощу показати соціальні показники діяльності цих агрохолдингів: робочі місця, заробітна плата...

ЯРОСЛАВСЬКИЙ О. М.:

Там работает эффективная техника, поэтому нет необходимости в большом количестве людей в расчёте на гектар.

МОЛДАВАН Л. В.:

Необхідно зазначити, що наші підприємства мають у своєму користуванні 15 млн га орної землі, стільки ж, скільки й фермерські господарства Франції. У нас на цих площах працює 600 тис. людей, у Франції – 1200 тис. членів фермерських господарств і 115 тис. найманих працівників. Соціальну функцію сільське господарство там виконує, і

вони виробляють у багато разів більше продукції, зберігаючи при цьому робочі місця. У кооперативах зайнято 500 тис. людей, які живуть у сільській місцевості! До уваги потрібно брати не процент від населення, а навантаження землі на 1 людину. У нас спеціалізація на двох культурах витіснила всіх людей. Протягом останніх 4 років кількість робочих місць зменшилася у 2,5 разу! Куди подітися людям на селі? І ми ще говоримо про створення додаткових робочих місць. А за рахунок чого ми можемо створити ці робочі місця? Соціальна й екологічна функції повністю знищуються! Цього не допускає жодна нормальна країна, крім колоніальної. Тоді давайте станемо колоніальною країною. Заробітна плата на селі є найнижчою серед усіх соціальних груп. Чим можна втримати людей? Щороку зникає 14 сіл. Хто заселить ці землі? Люди, які прийдуть з іноземними компаніями! У голодну перенаселену Африку з китайськими грішми та компаніями заходить щороку 1 млн китайців на роботу. А місцеві мешканці не можуть влаштуватися. Якщо нас задовольняє цей шлях, то давайте будемо його відстоювати.

У Франції 60 % виробництва свинини здійснюється на паритетних засадах із крупним капіталом на основі договору про інтеграцію капіталів, що передбачає вклад фермера та вклад сторонньої організації, а також розподіл прибутків за ціною, розписаною в Законі. То чому ж нам не у такий спосіб залучати інвестиції, невже краще йти африканським шляхом?

ЮРЧЕНКО *Анатолій Дмитрович,*
провідний науковий співробітник
сектору аграрних та земельних відносин
відділу секторальної економіки
Національного інституту стратегічних досліджень

Є інформація щодо стану аграрної сфери у США, згідно з якою вони мають 22 млн фермерських господарств. Близько половини всієї продукції виробляють крупні господарства, яких налічується 30–40 тис. Разом з тим США були дуже стурбовані, коли у них почала скорочуватися кількість дрібних і середніх фермерських господарств. На початку та в середині ХХ сторіччя США рішуче вели боротьбу за знищення крупних холдингів у аграрній сфері. Вони визначили, що такі структури загрожують їх національній безпеці і зокрема створеній продовольчій структурі, яка на той час стабільно відтворювала ресурс для виробництва продовольства у країні і забезпечувала експортні можливості.

Чому ж ми зараз, розглядаючи систему аграрного господарства (тут уже було висловлено думку про те, що сільське господарство не може управлятися законами, якими управляються інші сфери виробництва), йдемо на безмежну концентрацію аграрного виробництва в руках окре-

мих, безумовно, успішних структур? Чому ми не реалізуємо досвід інших країн і не враховуємо тих загроз, які створюють такі процеси концентрації капіталу та виробництва?

ЯРОСЛАВСЬКИЙ О. М.:

В США действительно имеют место процессы укрупнения. Но я хочу сказать, что если сравнить размер государственной поддержки в Европе и в США, к примеру, на гектар, то в Польше это 200 евро. В общей стоимости сельскохозяйственной продукции дотации в странах ЕС занимают около 36 %. У нас – 4-5 %. Это даёт возможность ЕС содержать фермеров как своеобразных садовников, первоочередной задачей которых является не производство продукции, а содержание экологии на достаточном уровне.

МОЛДАВАН Л. В.:

Они поддерживают дешёвую продовольственную продукцию на рынке! Как можно считать, что это только поддержка фермеров?

ЮРЧЕНКО А. Д.:

У постсоціалістичних країнах Європи відсутні структури, що концентрують виробництво у себе. Та сама Польща не має таких агрохолдингів, як у нас, та й у старій Європі їх немає. Це було в колоніальних країнах, а у нас відбувається внутрішня колонізація без огляду на завтрашній день. В агрохолдингах ми розглядаємо лише одну компоненту – максимальну прибутковість. Жодного слова про екологію, соціальні проблеми, відтворення специфічного способу виробництва, не говорячи про спосіб життя. Виробник має знаходитися всередині цієї системи, а не приїздити за 200 км, аби зорати, засіяти та зібрати. Чому ніхто не бачить у цьому загрози? Безумовно, що бізнесмени, які цим займаються, ніколи не підуть на те, щоб припинити таку діяльність, і це зрозуміло. Разом з тим, має існувати антимонопольна політика і в аграрній сфері. Чому крупні корпорації за кордоном у певних випадках одразу ж ділять на частини, а ми займаємося концентрацією в сільському господарстві?

ЯРОСЛАВСЬКИЙ О. М.:

Извините, но у нас есть разрешение на слияния, покупку.

ЮРЧЕНКО А. Д.:

Для Вас особисто це добре, адже ніхто проти себе не буде виступати! Це питання, що не потребує відповіді.

ЖАЛІЛО Я. А.:

Здається, ми дійшли до певної колізії, пов'язаної з тим, що в сільському господарстві не завжди працюють стандартні ринкові закономірності. З іншого ж боку, як показує досвід, питання конкуренції та конкурентоспроможності активно присутні на ринку аграрної продукції. Якщо розглядати аграрний сектор як такий, що несе соціальну функцію, то ми починаємо втрачати його конкурентоспроможність, оскільки підвищуємо собівартість продукції. Якщо ми говоримо, що у виробництві зерна мають брати участь не 5, а 25 осіб, то для забезпечення їх зайнятості ми насамперед повинні сплачувати заробітну плату. А це означає, що через зниження продуктивності праці нарощується вартість одиниці продукції. Як же такі знайти золоту середину? У нашій доповіді є інформація з посиланням на дослідників про те, що у США частка великих ферм становить 8 %, а виробляють вони 73 % продукції.

МОЛДАВАН Л. В.:

У нас є вся статистика стосовно аграрного сектору США. Найкрупніша група – 3,2 % – 1200 га. У середньому ж на одне фермерське господарство припадає близько 167 га землі. Фермерським господарством вважається те, яке має землекористування площею від 40 до 1200 га. Тому, коли ми говоримо про великі фермерські господарства, маємо на увазі наші реформовані на першому етапі товариства з обмеженою відповідальністю, кооперативи тощо, від яких частково відійшли землі до особистих селянських і фермерських господарств, а залишилося в середньому 1200 га. У літературі «крупними та найкрупнішими» називаються господарства із площею землекористування у 1200–2200 га. Крупніших в Америці немає. Ми ж називаємо їх середніми чи дрібними господарствами.

ЖАЛІЛО Я. А.:

За статистикою, наведеною в доповіді, у 2010 році 50 % сільськогосподарських підприємств мали площі сільгоспугідь до 50 га, і лише 0,5 % мають площі 7 тис. га та більше. То, можливо, потрібно знайти якусь золоту середину й відійти від цієї подрібненості, що знижує спроможність формування ефективного сільськогосподарського виробництва й виводить його за межі конкурентоспроможності?

ЮРЧЕНКО А. Д.:

З точки зору продовольчої безпеки країни ми маємо концентрувати увагу на тому, що у нас унаслідок 20-річного реформування 50 % продуктивних земель було передано сектору натурального виробництва селян-

ським особистим господарствам. Там немає ані товарності, ані якості. Напевно, державна політика має спрямовуватися на концентрацію виробництва з метою створення достатньо конкурентоспроможного господарства.

ЖАЛІЛО Я. А.:

Звернімося до статистики, за даними якої у кризовий період на внутрішньому ринку України зросла частка імпортової сільгосппродукції. Ми вважаємо, що це пов'язано, по-перше, з неможливістю доведення кінцевої продукції до споживача через її псування, низький рівень переробки, неналежне транспортування тощо; по-друге, це втрати у собівартості й, відповідно, в ціні продукції. Імпортована продукція є об'єктивно дешевшою, оскільки виробляється за допомогою більш високих технологій. Існує серйозний ризик, пов'язаний з тим, що поки ми намагатимемося вирішити соціальні питання на селі, зіткнемося з повною втратою конкурентоспроможності продукції сільського господарства та досягнемо сегментації сільськогосподарського виробництва на експортоорієнтований характер (ріпак, соняшник, зерно тощо). А ми сьогодні йдемо до скасування експортних мит та експортних обмежень, і беремо курс на натуралізований, замкнений у межах власних дворів чи сіл, сектор виробництва овочевої продукції, м'яса та молока. Не думаю, що це сприятиме підняттю села та вирішенню глобальних соціальних проблем. Це дійсно серйозний нюанс.

ЖМУЦЬКИЙ Володимир Вікторович,

провідний експерт Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова

Дякую за матеріали, підготовлені Інститутом. Хочу перейти до нашого споживача – українця, адже коли ми говоримо про продовольчу безпеку, не можна забувати, для кого й для чого усе робиться. А наша розмова переключилася на глобальні питання. Виростити продукцію – далеко не все. Зробити її різноманітною та подати споживачеві – це вже краще, однак ще ліпше, коли ця продукція буде доступною середньому українцю з його середньомісячною зарплатою.

Зараз питання продовольчої безпеки України є глобальним. Крім того, не можна забувати, наскільки воно соціальне. Адже своя продукція у нас є, проте чимало й імпорту. Чому середній українець купує багато овочів з-за кордону? Тому що вони дешевші.

Наступне питання. Наша продукція має бути доступною для споживача. Адже з наявною нині заробітною платою не завжди вистачає на раціональне харчування, не говорячи вже про делікатеси. І тут виробник

підлаштовується під споживача та пропонує йому дешеву й неякісну продукцію. В цьому контексті є ще така проблема, як безпека продовольства, якість продукції. Хочу навести такі дані: середній українець споживає на рік 6 кг пальмового масла. Скажіть, хто-небудь його купує в магазині? Ні, його додають у молочну продукцію (в сири), яку сьогодні навіть росіяни не хочуть у нас купувати. Дійшло вже до того, що пересічні українці, жителі сіл півночі країни їдуть до Білорусі за безпечними продуктами.

У продукції нашого виробника можна знайти половину елементів таблиці Менделєєва. Усі ці домішки роблять ціну дешевою, а іншої дешевої та якісної продукції просто немає. Мені здається, що таблиця з доповіді про споживання українцем кількості калорій, кількості продукції дуже важлива. На це обов'язково потрібно звернути увагу, а не тільки на питання виробництва та глобальніші, такі, як перспективи латифундій чи фермерських господарств. Зазначу, що тільки в поєднанні великих господарств, середніх, колишніх і правонаступників КСП, фермерських господарств та ОСГ буде успіх у нашому сільському господарстві. І останні промахи нашого управління в галузі продовольчої безпеки це підтверджують, свідченням є проблеми з дефіцитом гречаної крупи. Якби держава вчасно помітила, що знижується врожайність деяких видів продукції, та завчасно стимулювала б фермерів, ОСГ займатися їх вирощуванням, такого б не сталося.

На даному етапі можемо констатувати, що хоча ст. 2 Закону України «Про основи аграрної політики» і проголошено, що головною метою аграрної політики є продовольча безпека, та на сьогодні дії держави в цьому відношенні не витримують ніякої критики. Головне завдання полягає в забезпеченні продовольчої безпеки населення, необхідно зробити так, щоб українці споживали якісну продукцію. Від цього залежить і наше життя, і наш генофонд.

ЖАЛІЛО Я. А.:

Хочу підтримати Вашу думку, що потрібно розглянути питання, пов'язані з продуктивністю, адже без цього ми будемо приречені, втрачимо цей ринок, а люди будуть змушені купувати небезпечне продовольство. Це теж є складовою продовольчої безпеки.

МОЛДАВАН Л. В.:

Хочу зазначити, що в особистих селянських господарствах, у фермерів, у приватних господарствах показники кращі, ніж у цілому по галузі. Не розумію, про які економічні переваги великих підприємств ідеться. Ми говоримо про зростання імпорту, однак у нас крупні підприємства не займаються тваринництвом. Вони вирощують соняшник і колосові

культури. Це наймеханізованіші культури. Нехай спробують вирощувати картоплю та досягти таких само показників. Якщо ми говоримо про переваги, то нехай вони оприлюднюються. А статистичні дані свідчать про протилежний стан, крім одного показника – продуктивності праці.

ЖАЛІЛО Я. А.:

Я так розумію, що це об'єктивна реальність, оскільки відбувається поширення впливу агрохолдингів. А малі підприємства не витримують конкуренції.

МОЛДАВАН Л. В.:

Цей вплив існує, тому що керівники є акціонерами цих агрохолдингів. У 2010 році 8 агрохолдингів одержували державну підтримку, і ми досі говоримо про їх переваги.

ЯРОСЛАВСЬКИЙ О. М.:

Не нужно забывать, что аграрный сектор в виде налогов и сборов несет в себе некий социальный вклад. Почему банки, заводы по производству минеральных удобрений не несут никакой социальной нагрузки? Почему только аграрный бизнес должен нести груз социальной поддержки, который он платит в виде налогов?

Теперь относительно агрохолдингов. Ми нарастили объемы мяса птицы по сравнению с 1990 г. на 40 %, и все благодаря кому? Частному сектору. Мы не говорим о структуре капитала. Мы говорим об агрохолдингах. Они сейчас стоят на первых местах на фондовых биржах, т. к. они могут производить более дешевую продукцию. Тоже самое сейчас отмечается в отрасли свиноводства. В 2005 г. мясо птицы было дороже свинины на 15 %. В этот период была сильно искажена ситуация, особенно относительно видов мяса. Поэтому развитие птицеводства привело к удешевлению мяса птицы. Туда были вложены инвестиции, и за 10 лет серьезно наращены объемы производства. То же сейчас происходит и с производством свинины.

ЖАЛІЛО Я. А.:

Ніхто ж не говорить про ефективність певного виду господарювання. Саме така унікальність і різноманітність сільськогосподарського виробництва вимагає мультисистемного підходу до його організації. Тут мають органічно поєднуватися великі та дрібні компанії. Однак при цьому дуже важливо, аби формувалися міжгалузеві, міжсекторальні, міжгосподарські зв'язки, які б функціонували на основі партнерства. Гадаю, тут можна знайти компромісне рішення.

МОЛДАВАН Л. В.:

Ми розробили проект закону «Про інтеграцію капіталів у сільському господарстві». Проте на заваді його прийняттю стоять олігархічні структури (так само, як і в ситуації щодо створення оптових ринків). У законопроекті все передбачено для адаптації до наших умов практики США та Європи з формування оптових ринків для селян, вітчизняної продукції, що реалізовуватиметься там за допомогою кооперативів. Ринок має бути або кооперативним, або комунальним для того, щоб послуги, місця на ньому надавалися за собівартістю. Торгове місце на Троєщинському ринку для селянина, який привозить реалізовувати продукцію, коштує 150 грн. Як за такої ситуації люди можуть завозити й реалізовувати власну продукцію?

ЖАЛІЛО Я. А.:

У цьому плані варто вітати досвід Київської міської адміністрації з організації таких локальних ринків для приміських господарств.

МОЛДАВАН Л. В.:

Сьогодні ці ринки будуються. Хотілося б знати, як на них буде відбуватися калькуляція вартості торгових місць. Хіба крупний капітал буде надавати послуги за собівартістю? Так, у Франції у законі записано, що послуги на ринках національного значення не передбачають одержання дивідендів. І цей закон був перекладений і представлений для ознайомлення та обговорення і громадськості, і урядовцям. Проте такі ринки стають власністю олігархів. І наука про це чомусь мовчить. Якщо б зараз проаналізувати весь потік грошей, що йде через цю систему, то не було б видно користі ні державі, ні селянам, ні суспільству. Вигоду має невелика група людей. Коли американці продають молоко на паритетних умовах через власні заводи, то вигоди від цієї великотоварності мають фермери, які є членами цих великотоварних кооперативів, а їх 5-6 тисяч. У нас же «Нібулон» має вигоди в особі двох його братів-власників. А всі інші мають лише заробітну плату. Нехай будуть інвестиції аграрні, всі ці іноземні капітали у вигляді агрохолдингів. Але при цьому необхідно бачити, хто саме має вигоду. Звичайно, управлінням немає клопоту: є трейдери, які посіяли, зібрали, виїхали. І їм не потрібно думати про систему управління, перспективи, людей, зарплату. Управлінському ешелону не потрібно думати, коли є олігархи. Тим паче, що вони кожному пропонують пакет акцій. Але наука не має дивитися на це крізь пальці, вона має бути незаангажованою і тверезо дивитися на все. Й аналізувати, як живе увесь світ. Інакше на нас чекає абсолютно все те, що пережили колоніальні країни.

ЖАЛІЛО Я. А.:

Думаю, ще буде змога неодноразово продовжити нашу дискусію. Тим більше, що питання, порушені сьогодні знаходяться в центрі уваги нашого Інституту. Це не перший захід подібного спрямування, й далеко не останній. Ми цікавимося і питаннями кооперації, зокрема польським досвідом аграрної кооперації, і питаннями формування оптового ринку для сільгосппродукції.

З вашого дозволу хочу надати слово для короткого завершального підсумку керівнику авторського колективу, організатору круглого столу Оксані Володимирівні Собкевич.

СОБКЕВИЧ О. В.:

Хочу подякувати всім присутнім за участь і висловлення своїх думок, що є дуже слухними для нас. Ми обов'язково їх урахуємо в подальших дослідженнях. У нашому відділі секторальної економіки є сектор аграрних та земельних відносин, і питання, порушені сьогодні, зокрема щодо продовольчої безпеки, продовольчого забезпечення, безпеки та якості продуктів харчування, використання світового досвіду будуть у центрі уваги наших подальших розробок. Згодна з тим, що потребує окремого дослідження й питання стратегії розвитку агропромислового комплексу, а також виокремлення цілей щодо того, чого ми намагаємося досягти в аграрному секторі.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. СУЧАСНИЙ СТАН АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ	3
1.1. Ефективність сільськогосподарського виробництва.....	3
1.2. Виробництво сільськогосподарської продукції в рослинництві	9
1.3. Виробництво сільськогосподарської продукції у тваринництві	15
1.4. Сучасна аграрна структура	19
1.5. Стан матеріально-технічного забезпечення аграрних підприємств	23
1.6. Екологічні проблеми землекористування	32
1.7. Системні чинники гальмування розвитку аграрного виробництва в Україні	37
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СТАНУ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	41
2.1. Оцінки загроз та індикаторів продовольчої безпеки держави.....	41
2.2. Тенденції світової динаміки цін на продовольчі ресурси та виклики для України.....	49
РОЗДІЛ 3. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	53
ВИСНОВКИ	59
МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ «КРУГЛОГО СТОЛУ»	63
ЄРМОЛАЄВ А.В.	68
ЖАЛІЛО Я. А.	69

СОБКЕВИЧ О. В.	70
САБЛУК П. Т.	74
ШЛІХТА В. М.	77
БИСТРЯКОВ І. К.	79
МОЛДАВАН Л. В.	81
ЯЦУК І. П.	84
ЯРОСЛАВСЬКИЙ О. М.	85
КОЗАК О. А.	88
ДАЦІЙ О. І.	89
ЮРЧЕНКО А. Д.	91
ЖМУЦЬКИЙ В. В.	94

Наукове видання

**РОЗВИТОК АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА
ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ**

Аналітична доповідь

Літературний редактор: *О. В. Москаленко*
Коректор: *Є. Ю. Стрижеус*
Верстка: *Є. Ю. Стрижеус*
Відповідальний за випуск: *В. М. Сизонтов*

Оригінал-макет підготовлено
в Національному інституті стратегічних досліджень:
01030, Київ-30, вул. Пирогова, 7-а

Підп. до друку 9.11.2011. Формат 60x84/16. Папір офс. № 1. Різограф.
Гарн. «PetersburgС». Обл.-вид. арк. 6,77. Наклад 200 пр. Зам.

Віддруковано ПП «Вид-во «ФЕНІКС»
03680, м. Київ, вул. Шутова, 13 Б
Тел./факс 501-93-01

ДЛЯ ПОДАТКОВ

ДЛЯ ПОДАТК